SCHIJN ANARCHISME

DE AS 54

DE AS

anarcho-socialisties tijdschrift

Nr. 54 – november/december 1981

De As verschijnt in zes afleveringen per jaar, en is een uitgave van Stichting De As.
Jaarabonnement f. 19,50; buiten Benelux f. 25,50
Losse nummers f. 3,90 plus verzendkosten.
Bestelling door storting op giro 44 60 315 van Stg. de As, 's-Gravenhage.
Adreswijzigingen bij voorkeur per briefkaart, of per giro (verbeter het adres op de kaart), graag met vermelding van de postkode.
Reklamering met vermelding van de laatste betaaldatum, als aangegeven in uw giro-administratie.
Verlenging van het abonnement door tijdige betaling van de volgende jaargang.
Nieuwe abonnementen gaan in met het eerste nummer van de jaargang, tenzij anders aangegeven bij bestelling.
Redaksie-adres: postbus 35061, 3005 DB Rotterdam.
Administratie-adres: postbus 93, 2501 CB 's-Gravenhage

Redaksiekollektief: Machteld Bakker, Anton Constandse, Wim van Dooren, Thom Holterman, Rudolf de Jong, Wim de Lobel, Simon Radius, Hans Ramaer.
Omslagontwerp: Wrik/Utrecht.
Verder werkte mee: Paul Cliteur, Henk Dolleman, Percy Lehning, Bas Moreel en Berend Jan Vonk (ill.).

ANARCHISME EN SCHIJNANARCHISME

Hans Ramaer

Wie zich met anarchisme als politiek en sociaal fenomeen bezig houdt, wordt al snel gekonfronteerd met verschijnselen en aktiviteiten die door tijdgenoten niet als 'anarchisties' herkend zijn, maar terugblikkend in de tijd tot andere konklusies leiden. Evenzeer lijkt het mogelijk dat de huidige ekologiese beweging door latere generaties als 'anarchisties' opgevat zal worden. Niettemin kan nog minder verwaarloosd worden dat óók het omgekeerde nogal eens het geval is: niet alles is 'anarchisties', wat als zodanig gepresenteerd is of wordt. Het etiket 'anar-

chisme' is geen politiek wolmerk en daarom blijkt het telkens weer noodzakelijk om anarchisme van schijnanarchisme te onderscheiden.

Het kruciale probleem is vanzelfsprekend *hoe* anarchisme van allerlei vormen van schijnanarchisme afgegrensd moet worden. Zo zou bijvoorbeeld de vraag gesteld kunnen worden *wie* het etiket anarchisme gebruikt. Men noemt zich zelf anarchist of het wordt door anderen gedaan. In dat laatste geval heeft de benaming anarchist overigens vrijwel steeds een negatieve klank; anarchisme wordt dan gekoppeld aan geweld, terreur, kriminaliteit of fascisme. Dergelijke etiketteringen hebben alle gemeen dat ze overduidelijk *stigmatisering* beogen. Anarchisten worden immers veelal als bedreigend voor de gevestigde orde ervaren en door hen als gewelddadige devianten aan te merken, kan een inhoudelijke diskussie over anarchisme als theorie en beweging van maatschappelijk zelfbeheer ontlopen worden.
Toch biedt deze benadering van het afgrenzingsprobleem geen oplossing. Het feit dat iemand zich als anarchist presenteert, zegt niets over het karakter van zijn of haar anarchisme. We missen kortom kriteria om dat anarchisme te toetsen en vervolgens een uitspraak te doen over schijn en werkelijkheid. Nu lijkt het wat pedant om van werkelijk of echt anarchisme te spreken, zeker als het een politieke theorie èn sociale beweging betreft die per definitie *pluriform* is. Een omschrijving van anarchisme toevoegen aan de vele die reeds in het verleden bedacht zijn, laten we dan ook achterwege. Maar er zijn wel degelijk enkele maatstaven te formuleren om met recht het etiket anarchisme te kunnen hanteren. In gevallen waarin niet aan die kriteria is voldaan, is sprake van schijnanarchisme en wordt de benaming anarchisme ten onrechte gebruikt.
Deze kriteria hebben betrekking op hetgeen anarchisten nastreven (doel) en de manieren waarop ze dat doen (middelen). Wat betreft het doel kan gesteld worden dat anarchisten een libertair-socialistiese samenleving voor ogen staat. Daarmee wordt een maatschappij bedoeld waarin de staatstaken worden overgenomen door bestuurlijke organen (raden) die op direkt-demokratiese manier tot stand zijn gekomen en permanent door alle betrokkenen gekontroleerd kunnen worden. Tevens wordt aan de taken van die raden het beheer van de produktiemiddelen toegevoegd. *Anarchisme is dus primair een socialisme !*
Wanneer we het libertarisme dat vooral in de Verenigde Staten opgang maakt en zich veelal als anarchisme aandient, aan dit socialismekriterium toetsen, blijkt sprake te zijn van schijnanarchisme.
De anti-staatsopvatting van het libertarisme toont overeenkomsten met anarchistiese gedachten, maar de ook wel gebruikte aanduiding anarcho-kapitalisme zegt al voldoende over het karakter van dit soort anarchisme. Libertariërs zijn tegenstanders van het *bestaande* kapitalisme, van monopolievorming en overheidsinmenging die vrij ondernemerschap en privé-eigendom van produktiemiddelen bedreigen. Ze opteren echter principieel voor een vrije marktekonomie en daarmee voor een andere, maar niettemin kapitalistiese samenleving.
Het libertarisme is een typies Amerikaans verschijnsel. Hoewel ook in Europa anarcho-kapitalistiese opvattingen verkondigd worden, lijkt het libertarisme toch vooral te wortelen in het klassieke individueel-anarchisme, zoals dat met name in de tweede helft van de vorige eeuw in de Verenigde Staten bloeide. Terecht zegt Ritter dan ook dat deze libertariërs een vrijheidsbegrip aanhangen dat ons dwingt om hen als *liberalen* aan te merken. (zie De As 53).

Wat betreft de middelen die anarchisten propageren om een libertair-socialistiese samenleving tot ontwikkeling te brengen, valt op dat verreweg de meesten steeds geweldarme methoden hebben bepleit (en toegepast). Een samenleving met een minimum aan dwang en geweld kan immers onmogelijk langs gewelddadige weg tot stand komen. Wat niet wil zeggen dat volstrekte geweldloosheid onder alle omstandigheden een stringente voorwaarde is. Het gaat er om dat anarchisten in beginsel geweldarme middelen verkiezen.

Getoetst aan dit geweldkriterium kan in het algemeen het gewapend verzet van zowel individuen als groeperingen slechts als schijnanarchisme worden gekarakteriseerd. Anarchisten zullen weliswaar de gelijkschakeling van gewapend verzet en terrorisme, zoals die ingang gevonden heeft, niet onderschrijven. Maar kritiese solidariteit met gewelddadig verzet binnen een burgerlijke demokratie heeft ook voor anarchisten scherpe grenzen, die door het geweldkriterium bepaald worden. Dergelijk gewapend verzet kan geen anarchisties doel dienen, juist omdat de toegepaste methode ermee in strijd is.

Een derde (en laatste) anarchismekriterium verbindt doel en middelen en is ontleend aan de Amerikaanse anarchist Paul Goodman. Deze schreef in zijn *Notes of a neolithic conservative* (New York, 1979) dat anarchisten vaak niets anders rest dan nuttige burgers te zijn. Goodman doelt hiermee vanzelfsprekend niet op de traditionele burgermansmoraal, maar op zo iets als wat Kropotkin wederkerige hulp noemde. Het is een kriterium dat betrekking heeft op anarchisme als levenshouding, en misschien als mentaliteitskriterium aangeduid kan worden. (In dit verband sprak de Engelse anarchist Herbert Read in zijn *Anarchy and order* - London, 1974 - van een 'cell of good living'.)

In het dagelijks leven zullen anarchisten proberen te anticiperen op een libertair-socialistiese samenleving. Dat betekent dat hun waardenoriëntatie zich hier en nu manifesteert in het sociaal verkeer. Deze anarchistiese mentaliteit van persoonlijke verantwoordelijkheid en onderlinge samenwerking, van soliditeit en solidariteit verdraagt zich niet met roof en diefstal, bedrog en leugen. De koppeling van anarchisme en misdaad valt daarom te beschouwen als een poging politieke buitenstaanders sociaal te kriminaliseren.

ANTI-STAATSOPVATTING EN LIBERTARISME

Thom Holterman

"De voorstelling, dat één organisatie of één politieke of sociale richting het gehele volk of alle loonafhankelijken van een volk, zal beheersen, dat één denkwijze, één enkel organisatiesysteem (..) maatgevend zal zijn voor de verdere maatschappelijke ontwikkeling, dat alles is niet alleen in strijd met alle historiese ervaringen, maar ook met het pluralisme-begrip van het vrijheidslievende socialisme. Deze voorstelling is namelijk totalitair !"

De opvatting waarvan de Zweedse anarchist H. Rüdiger in bovenstaand citaat getuigt, spreekt mij zeer aan. Zij verpakt het dilemma waarvoor ik mij geplaatst zie, om iets over schijn-anarchisme te zeggen.

Begeef ik mij niet op het hellende vlak van het eksklusivisme, door het anarchisme van anderen tot schijn-anarchisme te verklaren? Moet ik niet tevens aangeven wat zelf onder anarchisme te verstaan ? Onder anarchisme versta ik kortweg de verzameling opvattingen omtrent een zo min-mogelijk dwangmatige samenleving, waarin de aanwending van produktiemiddelen plaatsvindt op grond van beslissingen in anarcho-politieke organen. Liever spreek ik hier over sociaal-anarchisme of anarcho-socialisme (zie verder mijn *Anarchistiese staatsopvatting, een paradox ?*; Deventer, 1980).
Wat ons hier vooral bezig zal houden met betrekking tot de term schijn-anarchisme, is het zogenaamde libertarisme.
Waar hebben we het over als het om libertarisme gaat ? Eerst iets over het termgebruik. Reeds lang is in het Europese anarchisme, dat sterk op de arbeidersbeweging is geöriënteerd, de term 'libertair' in gebruik. Libertair betekent vrijheidlievend. In woordverbindingen kan men het tegenkomen, zoals in libertair-socialisme, libertair-marxisme (van D. Guérin). Als bijvoegelijk naamwoord is het ondermeer te vinden bij libertaire opvoeding (als tegendeel van autoritaire opvoeding). Het Engelse woord 'libertarian' betekent eveneens vrijheidlievend. Het probleem is echter dat het woord 'libertair' in Europa zo'n eigen, met het vrijheidlievend socialisme samenvallende (semantiese) betekenis heeft gekregen, dat er niet een Amerikaanse variant van het individueel anarchisme mee is te typeren. Die variant wijst namelijk nadrukkelijk elke vorm van socialisties en kollektivisties denken af. Om dat verschil aan te geven, wordt in Nederlandse teksten de term 'libertarian' op verschillende wijze vertaald. Vindt er een verwijzing plaats naar de socialistiese variant van het anarchisme, dan vindt de term *libertair* toepassing; wordt naar de kapitalistiese variant verwezen, dan is de term *libertaries* in gebruik.
Zo bestaat er in Nederland een beweging van het libertarisme, die hernieuwde aandacht vraagt voor het laissez-faire kapitalisme. Nu is meteen duidelijk waarom aanhangers van de verschillende varianten elkaar over en weer van schijn-anarchisme (kunnen) beschuldigen.

ANARCHO-KAPITALISME

Het libertarisme staat voor het zogenaamde anarcho-kapitalisme, ook wel het vrije-markt anarchisme genoemd, en het minimale étatisme. Bekende hedendaagse woordvoerders van het anarcho-kapitalisme zijn D. Friedman, M. Rothbard en G. Tullock. Het libertarisme grijpt niet alleen terug op ekonomiese ideeën van de Engelse klassiek-liberale ekonoom A. Smith, maar ook op Amerikaanse individueel-anarchisten als J. Warren, B. Tucker en L. Spooner (zie over de laatste meer in De As nr. 46). Een bekende woordvoerder van het minimale étatisme is R. Nozick (over wiens opvatting elders in deze AS is te lezen).
Het anarcho-kapitalisme is te zien als een mengeling van hedendaagse libertariese gedachten, gebaseerd op de idee van het vrije ondernemerschap, waarbij wordt uitgegaan van het noodzakelijke bestaan van een vrije-markt, waar niet alleen alle normale goederen en diensten als verhandelbaar worden voorgesteld, maar ook statelijke, als politiek, rechtspraak en militaire verdediging. Waar het libertarisme anti-statelijk is, wordt dit bijvoorbeeld niet afgeleid uit een anti-militaristies standpunt, maar gaat het om een visie, waarin de staat als ekonomies obstakel wordt herkend. Deze visie bepaalt dat de libertariese beweging zijn steun betuigt aan de Stichting Comité Vermindering Belastingdruk. Er wordt namelijk een goede methode in gezien om de staatsinvloed te beperken. Dit ligt anders bij een aktiegroep als de Beweging Weigering Defensiebelas-

ting, die aanzet tot belastingweigering, en wel van het defensie-aandeel in de loon- en inkomstenbelasting, vanwege de verwerping van het militarisme. Het gaat de laatste dus niet om het feit, niet te willen bijdragen in kollektieve kosten, waar het de eerste wel om te doen is.

Naast het vrije ondernemerschap en de vrije-markt ekonomie, legt het libertarisme nadruk op een kontraktenleer. In de kern gaat het om een theorie over eigendomsrechten, inklusief een theorie over wijzen van totstandkoming van overeenkomsten, verkrijging en ruil van eigendommen. Aan de voet van de uitwerking van deze theorie hoeft geen overheid te staan, alleen het 'naakte' individu. Zelfs de principes van de terugverkrijging (een libertaristies substituut voor 'straf') kunnen daaruit worden afgeleid, en maken de aanwezigheid van de overheid dáár overbodig. Deze hyper-individualistiese uitwerking van het kontraktenrecht kan soms een bizarre, en in mijn ogen verwerpelijke, uitwerking krijgen.

Zo bij de hedendaagse, Westduitse individueel-anarchist K.H.Z. Solneman, die zich pretentieus een *echte* anarchist noemt, en zich de verbreider van het *echte* anarchisme waant (zie daarvoor zijn *Das Manifest, der Freiheit und des Friedens;* Freiburg, 1977).

Wat te doen, vraagt Solneman zich af, tegen mensen, die zonder ophouden andere mensen aanranden ? Sommige anarchisten zouden zich met zo'n vraag voor een dilemma geplaatst kunnen zien. Dwingen zij bedoelde, onverbeterlijk gebleken, verkrachters niet tot een afgezonderd verblijf, dan hebben zij te aksepteren dat opnieuw herhaling van een geweldsdaad is te duchten. Dat zullen zij evenwel niet wenselijk achten.

Maar passen zij wel dwang toe (in de vorm van in afzondering houden), dan strookt zulks niet met hun opvatting over dwangloosheid. Dwangloosheid is geen absoluut, maar een kontekstueel gegeven. Een agressieve geesteszieke, geeft er blijk van een dwangloze kontekst niet meer als handelingsveld te (kunnen) aanvaarden. Hij mag met dwang worden afgestopt. Hetgeen niet betekent dat hij voor zijn onvermogen straf verdient. Straffen past niet in anarchisties denken, omdat dit niet als een middel is te zien ten behoeve van vrij terug leiden naar een dwangloze kontekst. De anarcho-socialiste en strafrechtjuriste Clara Meijer-Wichmann opperde overigens reeds tientallen jaren geleden het zelfde (zie *Bevrijding, een keuze uit het werk van Clara Meijer-Wichmann;* Amsterdam, 1979; p. 151).

Wat stelt Solneman voor te doen in zo'n geval ? Desnoods doden ! Daarvoor redeneert hij als volgt. Een onverbeterlijke agressor opereert vanuit het vuistrecht. Zie nu het vuistrecht als het doen van een aanbod in het kontraktenrecht. Volgt op een aanbod akseptatie, dan is een kontrakt gesloten. Wat in het vuistrecht wordt aangeboden is geweld. In de akseptatie wordt dit geweld aanvaard, wat echter direkt op het hoofd van de agressor neerkomt, dat "bis zur Vernichtung des unbelehrbaren Agressors" kan gaan (Solneman; p. 293).

PRIVATISERING

Niet alle libertariërs zullen zover willen gaan. Een libertariese woordvoerder als L. Samuels stelt zich bijvoorbeeld op tegen het toepassen van de doodstraf. Het voltrekken van een dergelijk vonnis levert namelijk in veel gevallen kosten op het sterfhuis op. Immers er zullen allicht verwanten (bijv. kinderen) in behoeftige toestand geraken als het om doding van een kostwinner gaat. De nood van de behoeftigen zal ook weer gelenigd moeten worden. Je kan dus beter iemand laten leven en werken (desnoods in de vorm van dwangarbeid ?) om de schade die hij heeft veroorzaakt te laten terugbetalen. Hiermee is tevens exemplaries aangegeven dat het libertarisme zich vooral als

een financiële zaak voordoet. Alles draait om geld, wat ook spreekt uit de beleggingstips, die in een libertaries blad als "De Vrijbrief" worden gegeven.
De libertariese ideologie, zo zagen we, wordt gedragen door drie zaken: vrij ondernemerschap, vrije-markt ekonomie, kontraktenrecht. Het libertarisme heeft een "contractarian perspective on anarchy", aldus een andere hedendaagse woordvoerder, J.M. Buchanan, in het jaarboek Nomos (no XIX). Een goed als bijvoorbeeld 'gerechtigheid' wordt als 'te koop' voorgesteld. Daarmee is gerechtigheid geprivatiseerd. Er zijn verzekeringsmaatschappijen in de weer, die naast gerechtigheid ook veiligheid op kontraktsbasis kunnen leveren. Het doel heet te zijn: het kortwieken van de staat. Het draait evenwel om: hoe hou ik zoveel mogelijk geld in mijn zaak. Want de staat moet verdwijnen omdat hij zo duur is. Allerhande zaken die de staat nu doet, kunnen in geprivatiseerde vormen veel goedkoper gedaan (geleverd) worden. Ten aanzien van een aantal zaken is dat wellicht zo, zeker waar solidariteit geprivatiseerd wordt. Dan blijven er namelijk heel weinig solidariteitskosten over !
Zo blijkt bijvoorbeeld dat een partikuliere ziektekostenverzekeraar goedkoper kan werken, dan de verplichte ziektekostenverzekeraar. Dat is mogelijk omdat de partikuliere verzekeraar schiftend te werk gaat. Met mensen, die een te groot ziekte-risico met zich dragen, sluit hij geen kontrakt af. Die mensen worden dus buiten de deur gehouden. De verplichte verzekeraar moet een ieder toelaten. Daardoor wordt deze met een overmaat aan mensen met verhoogd ziekte-risico gekonfronteerd. Als resultaat blijkt de premie, een omslagbedrag, voor het partikulier verzekeren lager uit te vallen, dan de premie voor het verplicht verzekeren. Het goedkoper zijn van de partikuliere verzekeraar ligt dus niet in het feit dat die efficiënter werkt in vergelijk met de verplichte verzekeraar, maar in het feit, dat door uitsluiting een geringer risico wordt gedragen, en dus een geringer totaal aan kosten hoeft te worden omgeslagen. De privatisering heeft, in de mogelijkheid tot uitsluiting en de daadwerkelijke toepassing ervan, de solidariteit tot nul terug gebracht. En of dat ook gerechtigheid mag heten wens ik te betwijfelen.
Ook op een ander vlak wordt over terugdringen van staatsbemoeienis door libertariërs gesproken, en wel op het punt van de slachtofferloze misdrijven. Strafbepalingen omtrent slachtofferloze misdrijven, waarbij gedacht moet worden aan drugsgebruik, prostitutie, gokken etc., kunnen, zo wordt betoogd, zonder probleem uit het Wetboek van Strafrecht worden geschrapt. Opsporing, vervolging en detentie in dit soort zaken kost namelijk handen met geld. Waarom zou je dat besteden aan bestrijding van misdaad, die geen slachtoffers oplevert. Mensen die drugs gebruiken doen hooguit zichzelf wat aan. Dat is hun keuze. Waar haalt de overheid het recht vandaan om zich met die privé-zaken te bemoeien ? Ja, tenzij een drugsgebruiker gaat lopen stelen. Wel dan wordt hij dáárvoor gepakt, door een ingehuurde politieagent van een verzekeringsmaatschappij. Die dwingt de dief tot teruggave van het gestolene. Zo simpel ligt dit voor libertariërs en vanuit hun gezichtshoek is de redenatie redelijk sluitend (als allerhande praktiese problemen even worden weggedacht).
In deze benadering krijgt het slachtoffer sterk de aandacht. Gaan we uit van het feit, dat een samenleving nooit misdaad-vrij zal zijn (en het is verstandig om dit te doen), dan is er om daarin gelegen redenen het nodige te zeggen voor een grotere aandacht voor het slachtoffer. Tevens kan het geen kwaad om veel, wat nu in de sfeer van het strafrecht zit, over te brengen in de sfeer van het privaatrecht, om het stigmatiserende en kriminaliserende

effekt van een strafrechtelijke behandeling te niet te doen. Het zal niet meer moeten gaan om straffen, maar om teruggave, om schadevergoeding. Dit zijn zaken waarvoor een veel grotere groep kan pleiten, dan alleen libertariërs, en dat gebeurt inmiddels ook. Bovendien zijn het zaken die nu al gerealiseerd kunnen worden.
Tot zover hebben we net gedaan of de vraag naar het waarom van het voorkomen van drugsgebruik, prostitutie, gokken etc., ons niet interesseert. Bovendien hebben we gedaan alsof geaksepteerd is, dat het voorkomen van private eigendom zó vanzelfsprekend is, dat het Wetboek van Strafrecht op het punt van de vermogensdelikten wél intact moet blijven. Bij dat soort punten blijven voor sociaal-anarchisten juist vragen liggen. Afhankelijk van de gekozen gezichtshoek, dwz of je vanuit de socialistiese of de kapitalistiese variant van het anarchisme uitgaat, doemen dus toch problemen op.

SOCIAAL-ANARCHISME VERSUS LIBERTARISME

Vanuit het sociaal-anarchisme gezien bestaat er geen bezwaar, integendeel, tot schrapping van slachtofferloze misdrijven. Daar waar gedékriminaliseerd kan worden, dient dat te geschieden. Het libertariese standpunt wordt echter ingenomen, louter omdat een kostenverlichtend effekt wordt verwacht, en daarmee een belastingverlaging wordt gerealiseerd. Dat laatste is Leitmotiv in het libertarisme !
Het sociaal-anarchisme slaat geen acht op belastingverlaging. Het zou, gegeven de problematiek die hier aan de orde is, antwoord verlangen op de vraag "Waarom komen slachtofferloze misdrijven voor ?". Het gaat hier immers veelal om 'symptomatiese overtredingen', die een indikatie zijn voor een dieperliggende problematiek. Als het antwoord op deze problematiek probleemoplossend kan werken door financiële offers te brengen, dan dienen deze te worden getroost. Let wel: het draait hier om probleemoplossing, niet symptoombestrijding !
We zijn nu tevens beland bij een kernpunt in het verschil tussen het sociaal-anarchisme en het libertarisme. In het libertarisme wordt een konflikt gezien tussen individualiteit en gemeenschap (kollektiviteit), en in het sociaal-anarchisme niet. Daarom is solidariteit in het libertarisme geen bestanddeel van uitwerkingen van een maatschappij-konceptie. Dit is in het sociaal-anarchisme wel het geval. Dat brengt met zich mee, dat libertarisme door een sociaal-anarchist als een schijn-anarchisme herkend zal worden. Dit laatste betekent niet dat sommige suggesties uit het libertarisme nimmer in een sociaal-anarchistiese optiek kunnen worden meegenomen.
Evenals het libertarisme verzet bijvoorbeeld het sociaal-anarchisme zich tegen staatsmonopolisme, dat elk persoonlijk initiatief doet stranden of zelfs dooft. Evenzeer wijst ze statelijk recht af, waar dit kriminaliseert, maar dan op ruimer schaal dan alleen in de sfeer van de 'slachtofferloze misdrijven'. Sociaal-anarchisme strijdt even hard tegen verstatelijking in het algemeen, maar kan voor vermaatschappelijking pleiten (verg. De AS nr 50/51/52), waar het libertarisme (vanuit de gekozen gezichtshoek konsekwent) voor privatisering kiest.
"Net zo min als we een overheid nodig hebben om aan te geven wat 'waar' is in de wetenschap of geschiedenis, hebben we een overheid nodig om ons de kriteria en procedures voor te schrijven in het rijk der gerechtigheid". Deze uitspraak van de libertariër G.H. Smith (Justice entrepreneurship in a free market; in *The journal of libertarian studies,* 1979/no 4; p. 405) kan libertariërs en sociaal-anarchisten verbinden en tevens van elkaar verwijderd houden. De verbinding ligt in de afwijzing van de overheid als alles-weter en allesbedisselaar. De scheiding zal liggen in een verschillend invullen van gerechtig-

heid (zie ondermeer De AS nr 42/43). De dubbelzinnigheid die daarmee gegeven is, kan verwarring scheppen. Daarvan lijkt in het laatste boekje van de Westduitse anarchist Stephan Blankertz sprake te zijn. Hierna volgt nu een bespreking van dat boekje, omdat het aansluit op deze behandeling van het libertarisme. (*)

RECHTERVLEUGEL ANARCHISME EN LIBERTARIAN PARTY

Het nieuwe boekje van Blankertz ligt me zwaar op de maag. Niet vanwege het feit dat Reagan en zijn (Amerikaanse) politiek wordt gekritiseerd, maar vanwege het aangedragen alternatief. Blankertz geeft in twee hoofdstukken weer wat er zich zoal in de afgelopen jaren afspeelde rond verkiezingen van Amerikaanse presidenten als Kennedy, Nixon, Carter er nu Ronald Reagan. Dat wordt allemaal - en terecht - het vuile goed in geschreven. In een derde, en tevens slot-hoofdstuk, bespreekt Blankertz vier politieke alternatieven. Dat loopt in een reeks van géén alternatief tot hét alternatief. Geen (kein) alternatief is de presidentskandidaat Anderson. Ruim twijfelen wordt het bij Ted Kennedy. Van het Duitse woordje kein (geen) wordt daarvoor de 'k' tussen haakjes geplaatst: (k)ein alternatief. Een (ein) alternatief wordt de Citizen's Party gevonden, die een kruising kan worden genoemd tussen de Nederlandse PPR en de Duitse 'Grünen'. Het (die) alternatief voor Blankertz is de Libertarian Party (LP). En daar zit ik mee.
De Libertarian Party bestaat uit een "opportunistiese stroming" en een "radikale vleugel". Mogelijk heeft Blankertz het meest op met die radikale vleugel, waarvan hij een slogan overneem: "Niemand voor president". Blankertz noemt het een bemoedigend teken van tolerantie, dat de partij een dergelijke radikale vleugel in haar rijen dult. De LP zou echter best een president voor de USA willen leveren. Over welke getalsmatige verhoudingen in kiezersaantallen hebben we het eigenlijk ?
De LP wordt wel de derde politieke partij in de Verenigde Staten genoemd (naast de Demokraten en de Republikeinen). De Demokraten en de Republikeinen weten ongeveer 98 pct van de kiezers op hun hand te krijgen. De overige twee procent van de stemmen gaat naar de vele splinterpartijtjes van uiters rechts tot uiterst links. De LP weet van die twee procent van de stemmen 16 pct te verwerven. Daarmee is ze de grootste partij onder de kleintjes. Zo groot, of beter, zo nietig is de derde partij in de USA (gegevens ontleend aan het onderzoek van P. de Rosa, Where they stand: the LP and its competition, 1968-1978; in *The Journal of libertarian studies,* 1979/ no 4; 391-403). De omvang van de LP stelt dus in de politieke verhoudingen weinig voor. De radikale vleugel in de LP moet van een nog geringer formaat worden geacht.
Een anarchist zal politieke partijen afwijzen als een van de elementen, die parlementarisme een schijnbare zin verlenen. Deze anarchistiese optiek kan, gegeven bepaalde maatschappelijke situaties, onder druk staan. Zo is het mogelijk dat anarchisten zich de verdediging van een parlementaire demokratie in een republikeinse kontekst aantrekken. Een bekend histories voorbeeld levert het handelen op van anarchisten tijdens de Spaanse burgeroorlog. Het is duidelijk dat in zo'n geval gedacht moet worden in termen van een grote, representatieve beweging onder de bevolking. Bij de LP is daarvan echter geen sprake.
De grootte zegt nog niet alles. Een omvangrijke fascistiese beweging zal door anarchisten niet gesteund kunnen worden. Dus zal ook inhoudelijk een afweging moeten plaats vinden. In Spanje ging het duidelijk om anti-fascisme en pro-kollektivisatie. Voor zover ten aanzien van de LP een inhoudelijke beoordeling is te maken,

komt de LP mij dubieus voor. Waarom ? Blankertz verhaalt dat uit de kring rond de aarts-konservatief Barry Goldwater zich een radikale groep losmaakt (nog radikaler dan Goldwater ? Radikaal in welke richting ?). Tot die groep behoorde iemand als Karl Hess, die verkiezingsteksten voor Goldwater schreef. Blankertz noemt deze Hess een rechtse anarchist (Paul Goodman noemt hij in vergelijk met Hess een linkse anarchist). Overigens, Karl Hess komen we ook tegen als een persoonlijke vriend van M. Bookchin. Wat dit ten voordele van Hess, of ten nadele van Boochin zegt, kan ik niet inschatten (zie Bookchins, *Toward an ecological society;* Montreal, 1980; p. 310).

GOLDWATER EN REAGAN

De van Goldwater afgescheiden, radikale groep noemde zich "rechtervleugel anarchisten" en vaker nog libertariërs. Tesamen met "traditionele" anarchisten, vrije-markt ekonomen en teleurgestelde liberalen, richtte zij in 1971 de LP op, onder het motto: "Drijf de staat terug". Over het programma van die partij zegt Blankertz aan het slot van zijn boekje: "Het programma, dat Goldwater, zou hij een principe-getrouwe denker zijn geweest, gewild en dat Reagan verraden heeft, wordt door de LP konsekwent voorgestaan".

Deze uitspraak zegt alles of niets. Hij zget niets wanneer ermee beweerd wordt, dat, indien Goldwater en Reagan linkervleugel anarchisten waren, zij thuis hoorden in de rij van Paul Goodman. Dat zijn ze nooit geweest. Integendeel. De LP stamt uit wat het rechtervleugel anarchisme is genoemd, waartoe Goldwater en Reagan gerekend zouden kunnen worden, als zij konsekwent elke staatsinmenging hadden blijven afwijzen. Staatshoofd willen worden, een staatshoofd willen leveren, is daar al tegenstrijdig mee. Bovendien is het onvoorstelbaar, Goldwater en Reagan met anarchisme in verband te brengen. Zegt dat niet alles over de LP ?

Met de LP is het kiezen tegen de staat en tegen elke staatsinmenging. Dat is ontegenzeggelijk een anarchisties element. Maar met de LP wordt het ook kiezen voor volstrekte privatisering van statelijke aktiviteiten, die liggen in de sfeer van de sociaal-kulturele (publieke) voorzieningen, bijvoorbeeld op het vlak van het onderwijs, sociale verzekeringen, sociale woningbouw, personenvervoer, gezondheidszorg, etc. Wordt het door het effekt van de privatisering niet kiezen tegen de zwakken in de samenleving ? Moet dus in plaats van vóór privatisering, ten aanzien van een aantal zaken niet vóór kollektivisering worden gekozen, waarmee tevens een van de fundamentele verschillen tussen linker-en rechtervleugel anarchisten kan worden aangegeven ? En is het gevaar alleen maar denkbeeldig, dat tot de groep waartegen wordt gekozen (in dit geval de zwakkeren in de samenleving) alras joden, homosexuelen en negers blijken te (gaan) behoren ? Rust immers de LP niet met een zekere poot in een 'school', die antisemitiese waandenkbeelden verkondigde ? (verg. voor het laatste het betoog van P. Berman; in een vertaling uit het Engels in *Vrij Nederland* van 15 augustus 1981).

Het is een klein boekje van Blankertz, maar omdat het met betrekking tot het anarchisme immense misverstanden kan oproepen, leek het goed om er wat langer bij stil te staan. Het heeft er namelijk alle schijn van dat Blankertz een ommezwaai van links- naar rechts-anarchisme aan het maken is. En tegen een dergelijke ommezwaai dient vanuit een anarcho-socialistiese optiek stelling te worden genomen.

*(*) S. Blankertz, **Ronald Reagan an der Macht; wie es dazu kommen konnte und was darau folgt**; Wetzlar, 1981; 76 pag.; prijs f 7,50 (in het boekje is tevens opgenomen van Ch. Nordpol, Wirtschaft und Rüstung; p. 65-76). Te verkrijgen via Bas Moreel, Wageningen.*

ROBERT NOZICK'S ANARCHO-KAPITALISME *

Percy Lehning

*De Amerikaanse politieke filosoof Robert Nozick gaat in zijn **Anarchy, State, and Utopia** (1) uitvoerig in op de bevoegdheden die de staat behoort te hebben. Zijn boek is een uitdaging aan al diegenen die menen dat de funktie van de staat het bereiken van sociale rechtvaardigheid behoort te zijn. Zijn uitgangspunt is: 'Individuals have rights, and there are things no person or groups may do to them (without violating their rights)' (N, IX). Hij beargumenteert dat alleen een 'minimale staat', een staat die overeenkomsten vertoont met de klassiek liberale nachtwakersstaat, te rechtvaardigen valt omdat alleen deze staatsvorm geen inbreuken op individuele rechten pleegt.*

De staat heeft geen andere funktie dan haar burgers bescherming te bieden tegen geweld, diefstal, fraude. Een staat mag zijn machtsapparaat niet gebruiken om burgers te dwingen anderen te helpen, om te verbieden dat burgers akties ondernemen om hun eigen welzijn te bevorderen, of om hun eigen bescherming te verzekeren. Nozick noemt deze beperkte opvatting van de rol van de staat de *libertaire* opvatting en zijn argumentatie moet er toe leiden dat de argumenten van het anarchisme ontkracht worden. Het argument van het anarchisme is, volgens Nozick, dat de staat, door een ieder binnen zijn territoir te beschermen en door het monopolie van het gebruik van geweld op te eisen, wel gedwongen is individuele rechten geweld aan te doen; de staat wordt daarom dan ook als intrinsiek immoreel beschouwd.
Nadat Nozick aangetoond heeft dat de minimale staat geen individuele rechten aantast, stelt hij zich vervolgens ten doel aan te tonen dat een staat met uitgebreidere bevoegdheden (en Nozick denkt daarbij vooral aan *herverdelingsaktiviteiten)* niet te rechtvaardigen valt, omdat deze bevoegdheden een inbreuk plegen op de onvervreemdbare rechten van individuen. In het laatste deel van zijn boek - Utopia - beargumenteert hij dat de minimale staat niet alleen de enige staat is die te rechtvaardigen valt, maar dat het ook een nastrevenswaardig ideaal is.
Nu zijn het vooral de uitspraken in het deel dat argumenten aanvoert tegen het idee dat de staat uitgebreidere bevoegdheden behoort te hebben die de meeste stof zullen doen opwaaien. In zijn argumentatie tegen herverdelingsaktiviteiten van de staat voert hij een pleidooi tegen al diegenen die van mening zijn dat het een legitieme funktie van de staat is om haar bevoegdheden aan te wenden voor het bereiken van sociale rechtvaardigheid. Na een algemene uiteenzetting over zijn opvattingen over rechtvaardigheid en op de verschillen daarvan met andere opvattingen, richt hij zich met name tegen de ideeën van zijn kollega John Rawls, zoals Rawls die geformuleerd heeft in *A theory of justice.* (2)

Het is verleidelijk om Nozick, door de opvattingen die hij heeft en vooral door de provocerende wijze waarop hij ze brengt (neem bijvoorbeeld een uitspraak als 'Taxation of ernings from labor is on a par with forced labor') af te doen als de dorpsgek van Harvard. Wij moeten hem echter serieus nemen - hoe contre coeur dat voor velen ook mag zijn - omdat hij een mentaliteit verwoordt die de laatste jaren weer meer en meer op de voorgrond treedt. Het is de mentaliteit en argumentatie van het *New Conservatism,* die een tegenpool vormen voor opvattingen à la Rawls over sociale rechtvaardigheid. Nozick's uitgangspunt is dat '... a state would arise from anarchy (as represented by Locke's state of nature) even though no one intended this or tried to bring it about, by a process which need not violate anyone's rights' (N, XI). *De staat ontwikkelt zich spontaan uit de natuurstaat.* Nozick meent nu dat indien hij kan bewijzen dat een staatvormingsproces inderdaad spontaan verloopt, zonder individuele rechten aan te tasten, het anarchistiese bezwaar tegen de staat weerlegd is. Nozick identificeert in zijn argumentatie 'anarchisme' met John Locke's idee van de natuurstaat, en vervolgens toont hij aan dat een natuurstaat vanzelf leidt tot een minimale staat.

ANARCHISME

De natuurstaat van Locke neemt Nozick als uitgangspunt: 'a nonstate situation in which people generally satisfy moral constraints and generally act as they ought... this state-of-nature situation is the best anarchic situation one reasonably could hope for.' (N, 5)
Deze natuurstaat wordt nu door hem gelijk gesteld aan de anarchistiese opvatting, waarbij volgens hem de essentie van het anarchisme erop neerkomt dat de staat individuele rechten aantast en dus intrinsiek immoreel is. 'Since anarchist theory, if tenable, undercuts the whole subject of *political* philosophy, it is appropriate to begin political philosophy with an examination of its major theoretical alternative.' (N, 4) (3)
Als deze grondstelling van het anarchisme juist is, aldus deze redenering, dan heeft de politieke filosofie geen bestaansgrond meer. Het is dus voor Nozick van groot belang om aan te tonen dat het 'anarchisme' onhoudbaar is.
Nu is de opvatting, dat het anarchisme niet meer is dan de gedachte dat de staat, omdat hij per definitie inbreuken op individuele rechten pleegt, onaanvaarbaar is, wel een zeer beperkt idee van wat anarchisme inhoudt. De vraag die dan onmiddellijk naar voren komt is: wat wordt er onder die individuele rechten in het anarchisme verstaan ? Zijn dat dezelfde rechten, die Nozick aan individuen toekent ? Het recht op eigendom ? En wat wordt er dan verstaan onder eigendom: eigendom van de produktiemiddelen ?
Nozick sluit hier aan bij wat in de Amerikaanse literatuur het 'anarchisme van het privé-eigendom' (of ook wel 'anarcho-kapitalisme') wordt genoemd. In deze opvatting ligt de nadruk op het versterken van die instellingen die rechtmatig verworven eigendom beschermen en die de werking van een vrije markt bewerkstelligen. Deze stroming is vooral ontsproten op Amerikaanse bodem en heeft zich vrijwel alleen daar ontwikkeld. In deze theorie wordt gepoogd individualisme, privé-eigendom van de produktiemiddelen, konkurrentie en de arbeidswaardeleer in één theorie te zamen te brengen. (4)
De gangbare opvatting over het anarchisme stelt zich ten doel de afschaffing van alle politieke en sociale dwangsituaties te bereiken, maar evenzeer de afschaffing van economiese dwangsituaties. (5)
'Anarchisme is vóór alles een synoniem voor *socialisme.* Een anarchist is in de eerste plaats een socialist die zich

ten doel stelt de uitbuiting van de mens door de mens op te heffen. Het anarchisme is niets anders dan een tak van de socialistiese gedachte', aldus Daniel Guérin. (6) Het richt zich daarbij in de eerste plaats tegen de staat - niet, zoals Nozick meent, enkel en alleen omdat de staat een inbreuk pleegt op individuele rechten - maar omdat de staat gezien wordt als een instrument van dwang, ontstaan door middel van geweld met een bepaald doel: overheersing, uitbuiting en het in stand houden van monopolies.

Individuele vrijheid, de afwezigheid van overheidsdwang, is een belangrijk element en in zoverre heeft Nozick gelijk, daarmee wordt tevens het aloude raakvlak tussen het anarchisme en het liberalisme aangegeven. Maar als er een essentieel verschilpunt tussen Nozick en het anarchisme dient te worden aangegeven, is het wel de houding ten opzichte van eigendom. Is bij Nozick de kern van het individuele vrijheidsrecht het recht op eigendom (waaronder het eigendom van de produktiemiddelen), een recht voor de bescherming waarvan de staat wordt ingesteld, voor anarchisten is het juist dit element dat de staat onaanvaardbaar maakt. Het is in deze opvatting de eigendom - en bedoeld is het partikuliere eigendom van de produktiemiddelen - die het element vormt dat de uitbuiting van de ene mens door de andere mogelijk maakt.

Door de opmerking van Nozick dat anarchisme het *alternatief* is van de politieke filosofie kreëert hij een schijntegenstelling. Het anarchisme moet opgevat worden als één van de vele doktrines die men binnen de politieke filosofie kan onderscheiden. Hoewel nu Nozick een bijzondere opvatting van het anarchisme heeft, is dat op zichzelf van weinig invloed voor zijn betoog. Hij gaat immers uit van Lockes' natuurstaat waar mensen onvervreemdbare individuele rechten hebben en komt dan tot de rechtvaardiging van een minimale staat waarin deze rechten niet zijn aangetast. Omdat zijn opvatting over anarchisme nu eenmaal is zoals boven omschreven, kan hij dan konkluderen dat door zijn beschouwing over het ontstaan van de staat het anarchisme onhoudbaar is. Maar hij heeft daarbij wel à la Don Quichotte, tegen windmolens gevochten: zijn betoog is geen grafrede voor het anarchisme.

De minimale staat is uit de natuurstaat ontstaan zonder dat er in Nozick's ogen enig individueel recht geweld is aangedaan en zonder dat iemand van plan was om tot een minimale staat te komen. Rationele, hun eigenbelang nastrevende individuen richten beschermingsagentschappen op, waaruit een dominerend agentschap naar voren komt. Dit ontwikkelt zich op haar beurt tot de minimale staat, waarbij een 'onzichtbare-hand' verklaring dit proces verduidelijkt. De minimale staat bezit niet meer rechten dan het totaal dat de individuen al in de natuurstaat hadden. Bovendien is met het aldus door Nozick beschreven staatsvormingsproces, de argumentatie van het 'anarchisme' ontkracht: de politieke filosofie is gered !

RECHTVAARDIGHEID

Eén van de argumenten die gewoonlijk aangevoerd worden voor een staat met meer dan minimale bevoegdheden is, dat het de noodzakelijke institutie is voor het bereiken van sociale rechtvaardigheid. Voor Nozick geldt echter dat, wat voor argumenten men ook mag aanvoeren voor een staat met uitgebreidere bevoegdheden dan zijn minimale, de konsekwentie altijd zal zijn dat individuele vrijheden zullen worden aangetast.

In de inleiding merkten we al op dat Nozick een pleidooi voert tegen al diegenen die van mening zijn dat het een legitieme funktie van de staat is om haar bevoegdheden aan te wenden om tot sociale rechtvaardigheid te komen. Dat moeten dan ruime be-

voegdheden zijn zoals een belastingstelsel om een herverdeling van inkomers te realiseren in plaats van de bevoegdheden om verkeerslichten neer te mogen zetten.
Het zijn echter niet alleen egalitaristen die het moeten ontgelden; ook utilitaristen (wie het alleen om gelijkheid in de verdeling gaat voor zover het 'totale welzijn' vergroot wordt) menen volgens Nozick ten onrechte dat de staat zich met andere taken bezig zou moeten houden dan alleen die, welke voor de direkte bescherming van de burgers nodig zijn.
Voor Nozick is rechtvaardigheid voor alles gebaseerd op het onvervreemdbare recht op bezit. Volgens hem worden veranderingen in staatsinstellingen en de daarmee gepaard gaande verruiming van bevoegdheden zelden beargumenteerd. Neem nu eens gelijkheid: *Beschreven* wordt hoe ongelijk de inkomens verdeeld zijn en vervolgens *gekonkludeerd* dat daar iets aan gedaan moet worden. Maar: 'It cannot merely be *assumed* that equality must be built into any theory of justice'. (N, 233)
Nu lijkt mij dat Nozick's opmerking dat er zelden argumenten voor meer gelijkheid, bijvoorbeeld in inkomens, geleverd worden, meer gebaseerd is op het feit dat hij het *oneens* is met die argumenten dan op het *ontbreken* ervan. Met enige goede wil kunnen we denken aan Jan Tinbergen's *Income distribution: analysis and policies,* en aan zijn eerder verschenen 'Naar de meetbaarheid van een rechtvaardige verdeling'. (7)
Natuurlijk is het van belang om na te denken over wat de konsekwenties zijn van een opvatting dat er iets verdeeld moet worden, en als Nozick dat bedoelde, heeft hij gelijk. Maar wat hem bovendien, en daar gaat het om, interesseert is de vraag: Ben je bereid om voor het doel gelijkheid, een uitgebreidere staat te tolereren, die kan uitgroeien tot een burokratiese Leviathan die de individuele rechten met voeten treedt ? (8)
Om deze reden stelt Nozick botweg dat het nog maar de vraag is òf er wel iets aan ongelijkheden gedaan moet worden. De vraag of, en zo ja, hoe er verdeeld behoort te worden, is afhankelijk van de rechtvaardigheidstheorie die men heeft.

AANSPRAKEN

Nozick verzet zich tegen de term 'distributieve' rechtvaardigheid. Voor Nozick heeft het spreken over 'verdeling' - terecht - een normatieve konnotatie. Verdelen suggereert een verdelingskriterium en het idee dat dit moet worden toegepast. Bij Nozick worden de zaken omgedraaid, hij gaat niet uit van wat mensen eventueel moeten krijgen of afstaan, maar van wat zij hebben ! Zijn rechtvaardigheidstheorie is een theorie van *'justice in holdings'.* Het is met deze 'theorie van aanspraken' (the entitlement theory) dat Nozick de aard en de tekortkomingen van verdelende rechtvaardigheidstheorieën wil aangeven.
Zijn theorie is gebaseerd op de eerder geschetste natuurlijke rechten van individuen. De theorie bevat drie elementen die tezamen de 'theorie van aanspraken' vormen:
- de voorwaarden voor de verwerving van bezit (holdings);
- de voorwaarden voor de overdracht van bezit;
- de regels voor het ongedaan maken van onrechtmatige verwerking en/of overdracht van bezit.

Een verdeling van 'holdings' is rechtvaardig als hij op legitieme wijze uit een andere rechtvaardige verdeling is ontstaan. Hieruit blijkt een belangrijk element van Nozick's theorie: het is een *procedurele* theorie waarbij de rechtvaardigheid van een verdeling geheel afhankelijk is van de weg waarlangs deze verdeling tot stand is gekomen. 'Justice in holdings is historical; it depends on what actually has happened'. (N, 152) Het kruciale element in

LOSSE EXEMPLAREN DE AS

Nog verkrijgbaar zijn de volgende afleveringen van De As: nr. 29/30 (Repressie & 'veiligheid'), nr. 36 (Europese alliantie), nr. 38 (Bedrog van het kapitaal), nr. 41 (Gezondheidszorg), nr. 44/45 (Onkruit & antimilitarisme), nr. 46 (USA), nr 47 (Geweld), nr. 48 (Kunst), nr. 49 (Sociale aktie), nr 50/51/52 (Anarchisme over de grenzen) en nr. 53 (De staat van verzorging).
Bestellen door storting van f 4,50 per exemplaar, resp. f 6,00 voor een dubbelnummer en f 8,00 voor nr. 50/51/52 op postgiro 44.60.315 van De As te Den Haag.

deze rechtvaardigheidstheorie ligt besloten in de formulering van de zogenaamde 'akwisitietheorie' en vervolgens de vraag hoe de initiële verwerving tot stand komt (op het moment dat de staat gaat funktioneren). Dat is tevens het uitgangspunt voor de andere twee principes en *het enige dat telt bij de beoordeling van de rechtvaardigheid van een bepaalde verdeling.*

De kern van Nozick's theorie van rechtvaardige aanspraken is, dat de rechtvaardigheid van de verdeling al opgesloten ligt in de wijze waarop de initiële verwerving heeft plaatsgevonden; en dat is wat Nozick bedoelt als hij zijn theorie een *historiese* theorie noemt.

Het gaat hierbij niet om een beschrijving van een situatie zoals die vandaag de dag is en of die dan volgens een bepaald kriterium (bijvoorbeeld gelijkheid) onrechtvaardig is, maar hoe het gekomen is, dat de situatie is zoals hij is. Wie hebben bijgedragen tot de vorming van die situatie, het sociale produkt ? Op het nivo van de politieke realiteit is de theorie van Nozick een zeer konservatieve theorie. Zó konservatief, dat het in zijn theorie best eens zo zou kunnen zijn, dat in de Verenigde Staten de Indianen de initiële eigenaars van het land zijn, zodat de huidige situatie om die reden onrechtvaardig is. Maar met Nozick's theorie kun je niet verder komen dan deze konstatering. Hij koncentreert zich immers alleen op de huidige verwerving en distributie terwijl zijn theorie van de rektivikatie van onrechtmatig verkregen bezit niet is uitgemaakt.

De theorie van het privé-bezit, de vrije beschikking daarover, de ruilrelaties, de onzichtbare hand en de psychologie van het 'possessive individualism' worden tot één geheel gekombineerd, waarbij er weinig aangrijpingspunten zijn voor het beoordelen van juist die rechten en vrijheden die hebben geleid tot een bourgeois of liberale maatschappij.

In dit verband kan men denken aan de beschrijving die Marx geeft in zijn theorie van de oorspronkelijke akkumulatie, waarbij dat gezien wordt als een proces van roof en uitbuiting. Een uitwerking van de rektifikatietheorie van Nozick zou de fundamenten van de tegenwoordige staten en de verdeling van het bezit volledig ongedaan maken.

Nozick zet de boven omschreven theorie van aanspraken af tegen *theorieën van verdelende rechtvaardigheid.* De kern van deze laatste theorieën is dat de rechtvaardigheid van een verdeling afgemeten wordt aan de hand van een bepaald kriterium. Dàt kriterium bepaalt dan of de verdeling rechtvaardig genoemd kan worden. Nozick interpreteert dit, alsof daarbij alleen maar gekeken hoeft te worden naar het resultaat van een verdelingsproces, om dan vervolgens met behulp van het kriterium (bijvoorbeeld gelijkheid) een uitspraak te doen over het al dan niet rechtvaardig zijn van die verdeling (hoe gelijk is die verdeling ?).

Voor Nozick echter is dit, in tegenstelling tot zijn eigen 'historiese' benadering, een ahistoriese kijk op de zaken; hij noemt het beoordelingskriterium een *eindstadium-principe* (endstate principle). Nozick's bezwaar tegen deze benadering van rechtvaardigheid is dat men de aandacht richt op de verkeerde kant van het verdeelproces: men kijkt naar het feitelijk resultaat en vraagt zich dan af, of dat in overeenstemming is met het gewenste eindstadium. Men had echter helemaal niet moeten kijken naar het eindresultaat, naar hoe de verdeling *is,* maar naar hoe het *gekomen* is, dat het zo is. In Nozick's gedachtengang is de initiële aanspraak de *prime mover* en bepalend voor uitspraken over rechtvaardigheid. Als de aanspraak volgens zijn akwisitietheorie tot stand is gekomen, is het volstrekt irrelevant hoe de bestaande verdeling eruit ziet.

Geredeneerd vanuit de theorie van aanspraken is de fundamentele fout van herverdelers dat zij doen alsof men

met een schone lei kan beginnen. Zij kijken alleen naar de situatie van het moment en nemen deze als uitgangspunt voor hun oordeel over de gewenste verdeling. Maar bij Nozick was die schone lei er alleen in de initiële toestand. Daarna hebben mensen voortdurend 'holdings' verworven en dus hebben we in de situatie van het moment alleen te maken met al dan niet legitieme aanspraken waarvoor geldt, mits men de theorie juist toepast: *eens verdeeld blijft verdeeld.*

VRIJHEID EN GELIJKHEID

Nozick is van mening dat het enige kriterium voor een rechtvaardige verdeling de akwisitietheorie is. De bestaande verdeling moet het resultaat zijn van transakties die via het 'transfer principle' tot stand zijn gekomen en die door ieder individu vrijwillig worden ondernomen. Dat is vereist door de prioriteit van vrijheid als waarde waarop de samenleving is gebaseerd. Zo lang transakties zonder dwang en fraude plaatsvinden is het redelijk te veronderstellen dat allen de onstane situatie als juist zullen ervaren. Deze vrijwillige transakties door overheidsingrijpen ongedaan te willen maken, is een inbreuk op de vrijheid van diegenen die aan de transakties deelnemen.
Maar daarbij gaat Nozick er wel vanuit dat 'if something is an individual good, it is *ipso facto* a collective good'. Het ruilproces tussen vrije individuen kan resulteren in een ekonomiese struktuur die door velen als onrechtvaardig ervaren wordt.
Daarbij stuiten we op twee verschillende opvattingen over sociale organisatie. Nozick's opvatting is (een opvatting die aansluit bij ekonomen als Milton Friedman en Friedrich A. Hayek (9), dat maximale individuele vrijheid bereikt wordt door de 'sociale krachten' op hun beloop te laten met een minimum aan overheidsingrijpen.
De andere opvatting is juist dat de gevolgen van dit 'op zijn beloop laten' ondervangen moeten worden door inhoudelijke normen vast te leggen over wat de gevolgen van de transakties behoren te zijn. Er moet een *plan* komen om de nadelige konsekwenties van de *vrije markt* ekonomie te ondervangen.
Is bij Nozick de enige rechtvaardiging voor een overheid, dat deze zorgt voor de bescherming van individuele rechten, in casu de vrije beschikking over zijn 'holdings', er zijn ook andere rechtvaardigingen voor een overheid mogelijk waarbij aan die overheid andere taken worden toebedacht. Als men als taak van het overheidsbeleid formuleert:
'Alle mensen hebben een gelijk recht op welzijn'
en deze opvatting wordt gekonfronteerd met die van Nozick:
'Alle mensen hebben een gelijk recht op vrijheid'
dan zullen deze twee opvattingen onvermijdelijk op een konflikt uitlopen. De overheid zal voor het bereiken van ieders welzijn bepaalde maatregelen moeten nemen (werkloosheidsvoorzieningen, selektieve investeringsregelingen) die de vrijheid van anderen zullen aantasten. Aan welke waarde moet nu prioriteit worden toegekend, aan welzijn of aan vrijheid ?
Voor Nozick is dit geen probleem: vrijheid behoort absolute prioriteit te hebben. De inhoud van het vrijheidsbegrip is bij hem de afwezigheid van beperkingen door de staat, door groepen of individuen aan anderen opgelegd. Het is de 'negatieve conceptie van vrijheid' door de Engelse politieke filosoof Isaiah Berlin als volgt omschreven: 'The fundamental sense of freedom is freedom from chains, from imprisonnement, from enslavement by others. The rest is extension of this sense, or else metaphor'. (10)
Deze opvatting van vrijheid heeft tot gevolg dat - ook bij Nozick - in het vrijheidskoncept niet de dwang betrokken wordt die de omgeving (bijvoorbeeld het ekonomiese systeem op

individuen uitoefent.
Is men nu toch van mening, dat het tot de taak van de overheid behoort om iets tegen deze vorm van dwang te doen, zodat de mens bevrijd wordt van deze overheersing, dan zal dat een staat met uitgebreidere bevoegdheden vereisen. Maar in plaats van bevrijding zal dat volgens Nozick leiden tot *The road to serfdom,* waarover de ekonoom Friedrich A. Hayek reeds in 1944 heeft geschreven.

KONKLUSIE

De kern van Nozick's ideaal, een sociale orde die geen giganties machtsapparaat vereist voor het afdwingen van allerlei zaken en waar individuele rechten zonder zo'n apparaat gewaarborgd zijn, is nog altijd nastrevenswaardig, een ideaal van vrije associaties tussen vrije mensen. Maar dan moet wel in een theorie die zo'n situatie omschrijft worden verdiskonteerd, dat individuele rechten, zoals deze bij Nozick worden geïnterpreteerd als het recht op vrijheid, pas betekenis hebben als vrijheid ook opgevat wordt als de mogelijkheid voor mensen om in hun primaire levensbehoeften te voorzien.
Een adekwate theorie van sociale rechtvaardigheid, met daaraan gekoppeld een opvatting over de taken van de staat, kan niet gebaseerd zijn op de fiktie dat de verwerving van schaarse goederen konfliktloos verloopt met slechts de zwakke restrikties die door Nozick met het oog op de vrijheid zijn geformuleerd. Een bruikbare theorie van rechtvaardigheid houdt rekening met belangentegenstellingen die inherent zijn aan elk proces van maatschappelijke samenwerking.
Nozick verliest deze belangentegenstellingen uit het oog; hij wil niet erkennen dat de verwerving van 'holdings' vaak ten koste van anderen geschiedt. Zijn vrijheid van 'akwisitie' laat de mogelijkheid bestaan dat andermans vrijheid geen cent waard is.

(*) Dit is een sterk bekorte versie van 'Een filosoof van de vrijheid protesteert tegen gelijkheid', dat verschenen is in: De Gids. jrg. 39, 1976, nr. 1/2, blz. 73-95.

NOTEN

(1) Robert Nozick, ***Anarchy, state, and Utopia;*** *New York 1974. In het vervolg zullen in de tekst citaten van Nozick als volgt worden aangeduid: (N, . . .). (2) John Rawls,* ***A theory of justice;*** *Oxford 1972 (Amerikaanse uitgave: 1971). Rawls is, evenals Nozick, hoogleraar in Harvard. Zie voor een vergelijking tussen onder andere de opvattingen van Rawls en Nozick: Percy B. Lehning, Property Rights, Justice and the Welfare State, in:* ***Acta Politica;*** *1980, no. 3, blz. 319-356. Zie ook: Percy B. Lehning, Politieke Rechtvaardigheid, in: P.B. Lehning en M.P.C.M. van Schendelen, red.,* ***Actualiteit van Politieke Filosofie;*** *Amsterdam 1981. (3) Nozick sluit hier aan - zonder daar overigens naar te verwijzen - bij een diskussie die recentelijk gevoerd is (en wordt) in de Amerikaanse (politieke) filosofie. Deze diskussie heeft als uitgangspunt Robert Paul Wolff's* ***In defense of anarchism;*** *New York 1970. Wolff vraagt zich af 'how the moral autonomy of the individual can be made compatible with the legitimate authority of the state' (p. VII). Dat valt niet te verenigen, is zijn redenering en daarom is de staat - wiens kenmerk immers is 'the right to rule' - onaanvaardbaar. Omdat nu het wezen van politieke filosofie filosoferen over de staat is en de staat nu juist onaanvaardbaar is, aldus Wolff, heeft de politieke filosofie geen bestaansrecht. We zagen dat dit de opvatting is die Nozick aanhaalt om zich tegen het anarchisme af te zetten. Jeffrey H. Reiman heeft er al in zijn* ***In Defense of political philo-***

*sophy - **a reply to Paul Wolff's In Defense of anarchism**; (New York 1972) op gewezen - maar wat Nozick betreft tevergeefs - dat wat Wolff onder 'moraal anarchisme' verstaat iets geheel anders is dan wat gewoonlijk onder 'politiek anarchisme' verstaan wordt. (4) Zie voor een overzicht van de ontwikkelingen van deze theorie: Lawrence S. Moss, 'Private Property Anarchism', in Gordon Tullock (ed.), **Further explorations in the theory of anarchy**; Blacksburg, Virginia 1974, pp. 1-31. De moderne vorm van deze theorie vindt men in de werken van Murray N. Rothbard. '. . . Rothbard is, in a very fundamental sense tot property anarchism what Karl Marx was to socialism - its most powerful and prolific expositor.' Moss, op. cit., p. 20. (5) Zie voor overzicht politieke doktrine anarchisme: Daniel Guérin: **L'anarchisme: de la doctrine à l'action**; Gallimard, 1965; George Woodcock, **Anarchism: a history of libertarian ideas and movements**; Harmondsworth 1963; Irving Louis Horowitz, ed. " **The anarchist**; New York, 1964. (6) Daniel Guérin, **L'anarchisme**; op. cit., p. 25; ook in het Nederlands vertaald als **Het anarchisme**; Utrecht 1971 (echter zonder bibliografie). (7) Jan Tinbergen, **Income distribution-analysis and policies**; Amsterdam 1975; Tinbergen, 'Naar de meetbaarheid van een rechtvaardige verdeling', in: **De Economist**; 121 (1973), no. 2, pp. 106-121. (8) Zie bijvoorbeeld James M. Buchanan, **The limits of liberty - between anarchy and leviathan**; Chicago 1975, waarin een uiteenzetting wordt gegeven hoe de voordelen van de ontworsteling aan de Hobbesiaanse natuurstaat verworden zijn tot de nadelen van de burokratiese Leviathan en hoe via een 'nieuw kontrakt' de individuele rechten weer op de voorgrond gebracht kunnen worden. Zie in dit verband ook: Gordon Tullock, (ed.), **Explorations in the theory of anarchy**; Blacksburg, Virginia 1972, en Gordon Tullock, (ed.), **Further explorations in the theory of anarchy**; Blacksburg, Virginia 1974. (9) Milton Friedman, **Capitalism and freedom**; Chicago 1962; Friedrich A. Havek, **The road to serfdom**; London 1944. (10) Isaiah Berlin, **Four essays on liberty**; London 1969, p. LVI.*

ANARCHISME EN TERRORISME

Machteld Bakker

"Wanneer we spreken over terreur of terrorisme en we bedoelen daarmee wapengeweld door enkelingen of opstandige groepen, dan moeten we er wel om denken dat we ons bedienen van de gedachtenwereld en de uitdrukkingswijze van de autoritaire, kapitalistiese samenleving." Met deze woorden begon Arthur Mendes-Georges zijn betoog over "Het geweld van de staat en het gewapend verzet", in De As nr. 13. Ik haal zijn woorden hier graag aan, omdat je, wanneer je wilt schrijven over "terrorisme", er niet aan ontkomt eerst goed te definiëren wat je onder geweld, onder terrorisme, wilt verstaan.

Het geweld van de staat wordt in de pers zelden gevangen in termen van terreur, terwijl de enkeling die zich op gewelddadige wijze tegen die staat keert omdat hij haar terreur op zijn minst aan de kaak wil stellen, ogenblikkelijk door diezelfde staat wordt gedoodverfd als 'terrorist'. Arthur Mendes-Georges pleit er dan ook voor het wapengeweld van de enkeling 'ge-

wapend verzet' te noemen. In dit artikel zal het geweld van de staat nauwelijks aan de orde komen, maar zal het gaan over al die geweldsuitingen die in de pers met terreur en terrorisme worden aangemerkt en die vaak in één adem worden verbonden met anarchisme. Dat dit ten onrechte gebeurt, hoop ik in het onderstaande duidelijk te maken.

AANSLAGEN

Om te begrijpen dat men direkt een relatie legt tussen terreur en anarchisme, moeten we een eind terug in de Europese geschiedenis. De eerste grote anarchist die dan opduikt is Proudhon, die tijdens de Franse revolutie van 1848 een leidinggevende rol speelde. Niet alleen hield hij zich intellektueel bezig met het uitgeven van verschillende, elkaar opvolgende kranten, die altijd het woordje "peuple" in hun vaandel voerden, maar ook was hij aktief op de barrikaden. Hij hielp met het vellen van bomen en het aandragen van stenen.
In diezelfde woelige dagen treffen we die andere grootheid aan: Michaël Bakoenin, die op 26 februari 1848 in Parijs aankomt, na drie jaar in ballingschap in Brussel te hebben vertoefd. Meteen na aankomst is hij van de vroege morgen tot de late avond in de weer met het prediken van de revolutie en het organiseren van demonstraties, optochten en meetings. In die roerige tijd zien we Bakoenin op nog twee plaatsen opduiken: in Praag, waar op 12 juni 1848 een opstand uitbreekt, mede door hem geïnspireerd en in Dresden, mei 1849, waar hij in het 'krisiscentrum' plannen uitdenkt om de stad te kunnen verdedigen tegen de Pruisen.
In 1870, het jaar van de Commune van Parijs, zijn Bakoenin en Proudhon beiden overleden, maar hóé vèrstrekkend hun invloed was geweest, blijkt uit de verschillende eisen en proklamaties uit die tijd. De Commune van Parijs kan gezien worden als één grote poging om de ideeën en beginselen van de twee aktivisten tot werkelijkheid te maken. De heersende klasse heeft dus reden bang te zijn voor het anarchisme: het anarchisme houdt smeulende vuurtjes brandend.
Ook wanneer het gaat om het geweld van de enkeling tegen het officiële geweld van de staat, zien we in de tweede helft van de vorige eeuw de namen van anarchisten opduiken. Karakozow die in 1866 zijn schoten loste op tsaar Alexander, uit woede over de bloedige onderdrukking van de opstand in het Wolgagebied, noemde zich een volgeling van Bakoenin. Ook de politieke moord op Franz Ferdinand, de moord die de aanleiding vormde tot de eerste wereldoorlog staat in verband met anarchisme. Deze werd namelijk gepleegd om de dood van de Serviese rebel en Kropotkin-aanhanger Zjerajitsj te wreken, die zichzelf doodde na een mislukte aanslag op een Oostenrijkse gouverneur, in 1910, in Serajevo.
Vliegen we even over de oceaan naar de Verenigde Staten dan worden we ook daar in het zelfde tijdperk gekonfronteerd met individuele aanslagen door anarchistiese hand. Uit de schitterende autobiografie van Emma Goldman, Living my life, blijkt haar intense meeleven met vier anarchistiese 'martelaren' die op 11 november 1887 werden opgehangen, nadat zij waren aangewezen als hoofdschuldigen aan het gooien van een bom tijdens de beroemd geworden protestdemonstratie op de Haymarket. Wanneer Emma Goldman in haar latere leven perioden kende van diepe twijfel aan haar libertaire werk, hoefde zij zich alleen maar de gebeurtenissen rond Haymarket te herinneren, om met hernieuwde ijver en motivatie weer aan de slag te gaan. Ook haar kameraad Alexander Berkman was ten zeerste aangegrepen door Haymarket. Zijn haat tegen de grenzeloos de arbeiders uitbuitende kapitalist-staalmagnaat Henry Clay Frick

ontlaadde zich tenslotte in een (mislukte) aanslag op hem, waarvoor Berkman het beste deel van zijn leven in de gevangenis doorbracht.
Het vonnis na Haymarket, waarin expliciet de veroordeling van het anarchisme werd uitgesproken, wekte ook in Europa grote beroering. Het is dan ook niet verwonderlijk dat er in libertaire kring "wrekers" opstonden, die uitspraken deden als: "Het doel van mijn daden is geweest: door schrik te verspreiden de tegenwoordige maatschappij te dwingen aandacht te schenken aan hen, die lijden. Ik ben geen misdadiger, maar een verdediger der onderdrukten". Er werden natuurlijk ook aanslagen gepleegd door andere dan anarchistiese groeperingen.
Vaak zeiden de daders in hun verklaring voor de rechtbank er zelfs uitdrukkelijk bij dat zij géén anarchist waren. Passanante bijvoorbeeld, die in 1878 een aanslag had gepleegd op koning Umberto van Italië verhaalde voor de rechtbank: "Ik haat alle koningen, want zij beletten de verwezenlijking van mijn ideaal: de universele republiek. Ik ben geen anarchist". Ook al distantieerden talloze terroristen zich dus van het anarchisme, voor de grote massa bleef moord nauw verband houden met anarchisme. Ik denk dat het funktioneren van de taal hier mede een rol speelt: de woorden anarchisme en anarchist blijken in de taal heel stigmatiserend te werken. Bij het woord 'anarchist', zoals bij het woord 'rover' of 'kinderlokker', stelt iedereen zich ogenblikkelijk iets voor. Bij het woord rover bijv. stel je je meteen een griezelig figuur voor, een man met een zwart maskertje op, die uit is op je geld of je leven. Zulke woorden heten in de taal hoog-kodabele woorden: ze hebben ahw een kode ingebouwd die pijlsnel werkt. Het woord anarchist heeft in de loop van de tijd de kode gekregen: enge man, (altijd een man, terwijl er toch ook zeker anarchistiese vrouwen zijn geweest, denk alleen maar een Emma Goldman) met bommen of een revolver.
Wanneer aan een woord eenmaal een bepaald etiket, een bepaalde kode, een bepaald stigma vastgekleefd zit, kun je dat etiket er prakties niet meer afkrijgen. Speelt het funktioneren van de taal hier een bijrol, de hoofdrol wordt zeker vertolkt door de autoriteiten die er belang bij hadden (hebben) het anarchisme te verbinden met moord en doodslag. "Soms acht de politieke overheid geweld onvermijdelijk, terwijl ze zich tevens realiseert dat haar aktie tot een storm van protest aanleiding kan geven. In dat geval hanteert zij een marginaliserings-strategie. Marginaliserings-strategieën bestaan daaruit, dat een aan te vallen groep wordt voorzien van negatieve kenmerken. Daardoor wordt zo'n groep naar de sociale marge van de samenleving gedrukt. Het moet een groep worden, waarmee geen fatsoenlijk mens meer iets te maken wil hebben: volksvijanden, gevaarlijke gekken, onverantwoordelijke elementen. Tegen sociaaluitgestotenen is geweld ter disciplinering akseptabel en te rechtvaardigen, ja, gewenst" (1)
Vandaar dan ook dat een eeuw later, een eeuw waarin geen anarchist een gewelddaad heeft gepleegd het woord nog steeds in direkt verband wordt gebracht met revolvers en bommen, kortom met terrorisme. Ten onrechte, zoals we zullen zien.
Met de eeuwwisseling werd een uitermate woelig tijdperk afgesloten. Het aantal politieke moordaanslagen daalde gestaag en zeker vanuit anarchistiese hoek werd er geen schot meer gelost. Meer en meer werd het anarchisme een theorie die aangaf hoe een nieuwe, rechtvaardige, menselijke wereld opgebouwd zou kunnen worden. Verschillende anarchistiese bladen rolden van de drukpersen. En werkte men meer prakties, dan betrof het veelal de praktijk van het anti-geweld: het anti-militarisme.
We zijn al in de zestiger jaren aangeland als het anarchisme als filosofie,

- niet als woord, niet als taaluiting - plotseling weer aktueel wordt. We zitten midden in de provotijd. En mede doordat de jonge baanbrekers zich etiketteerden met een geheel nieuw woord, "provo", dat niet beladen was, - in tegenstelling tot het woord anarchist -, heeft de beweging gemakkelijk wortel kunnen schieten. De pers kwam als een vlieg op de stroop af op de "happenings" die zich vooral in Amsterdam koncentreerden. Dat niet terstond de provobeweging bedreigd werd met kriminalisering is, mi onder andere te danken aan het feit dat provo met een arsenaal geheel nieuwe woorden, nieuwe taaluitingen kwam, die bij geen sterveling associaties opriepen met vroegere, beladen gebeurtenissen. Happening, klootjesvolk, establishment, square, egotrippen, provotariaat, konsumptiemaatschappij etc, het zijn allemaal woorden die "bijgezet" moesten worden in de nieuwe Van Dale.
Het *woord* anarchisme, beladen met zijn eeuw oude sfeer en smaak van terrorisme, duikt iets later op in West-Duitsland, en wel in het kader van de marginaliserings-strategie. Vanzelfsprekend ten onrechte.

GEWAPEND VERZET IN DE BONSREPUBLIEK EN ITALIE

De nieuwe tendenzen van de zestiger jaren waren niet iets typies Nederlands. Overal in Europa ontstond een sterke studentenbeweging, die zich in eerste instantie verzamelde rond het protest tegen de oorlog in Vietnam. Als we de rest van Europa buiten beschouwing laten en alleen kijken naar Nederland en West-Duitsland zien we een opvallend verschil.
In Nederland kreeg 'het nieuwe' in ruime mate de kans te gedijen. Jongeren kraakten panden, experimenteerden met nieuwe woon- en leefvormen (kommunes) en waren aktief in protestdemonstraties of - bezettingen die meestal verliepen in de sfeer van het overleg. Van dit ruimte geven aan experimenten van jong links is in Duitsland geen moment sprake geweest. Van meet af aan en stelselmatig zijn alle uitingen van links onmogelijk gemaakt. Demonstraties werden uit elkaar geslagen. Bezettingen werden op gewelddadige wijze beëindigd. De politieke kommune van Frits Tenfel werd met harde hand ontruimd. De enige weg waarlangs links iets zou kunnen bereiken, was de bekende "lange mars door de instituties", een term van Rudi Dutschke. Maar het zal duidelijk zijn, dat niet iedereen z'n politieke élan kan kanaliseren in zeven jaren braaf studeren, met aan de verre kim de hoop op het uiteindelijk kunnen veranderen van de maatschappij. Logies dus dat sommigen dat politieke élan vertaalden in een (machteloos) proberen die maatschappij hier en nu te laten schrikken en wel zó te laten schrikken dat men zich zou bezinnen op datgene waarmee men bezig was. De eerste uitingen van terror, schrik, in de Bondsrepubliek moeten wij dan ook in dit licht bezien. Het bekende verhaal van de brand in het warenhuis, gesticht door Andreas Baader, Gudrun Enslin en nog twee kameraden, en bedoeld als protest tegen de oorlog in Vietnam, die toen al zó lang aan de gang was, dat de berichten over gruwelijke bombardementen werden weggepropt op pagina 7 en nooit meer voorpagina-nieuws waren. Een brand in een warenhuis werd echter over zóveel kolommen breed uitgemeten over het front van het avondblad. Gudrun Enslin zou bij haar proces dan ook de welhaast histories geworden opmerking plaatsen: "Ik spreek hier niet over een paar verbrande schuimrubbermatrassen, ik spreek hier van de verbrande kinderen in Vietnam".
Het eerste, echte geweld kwam overigens van de staat. Op 2 juni 1967 werd de student Benno Ohnesorg tijdens een demonstratie, tegen het bezoek van de sjah van Perzië, doodgeschoten. Het is niet de bedoeling op deze plaats de geschiedenis van de Rote

Armee Fraktion en de daarbij behorende bewegingen opnieuw op te rakelen. Dat hebben anderen al lang vóór mij gedaan (2). Waar het nu omgaat is te laten zien dat het woord 'anarchisme', na een eeuw in de ijskast te hebben gestaan, nog niets van zijn stigmatiserend karakter verloren had. Hier waren mensen die brand stichtten, mensen die bommen gooiden, later mensen die doelgericht hooggeplaatste personen (bijv. Buback, Schleyer) liquideerden, dus ..... hier waren anarchisten aan het werk. Maar de RAF-mensen waren zeker geen anarchisten. En zij hebben dat zelf in hun verklaringen ook altijd heel duidelijk, expliciet, vastgelegd. In "Ontwerp van de stadsguerilla", lezen we op pag. 7: "Wij zijn geen Blanquisten en geen anarchisten, hoewel wij Blanqui beschouwen als een groot revolutionair en de persoonlijke heldhaftigheid van vele anarchisten geenszins verachtelijk vinden". (3)

Alhoewel de RAF dus zelf afstand nam van het anarchisme, werd de beweging door de autoriteiten, volgens het principe van de marginaliseringsstrategie, en in de pers voortdurend als anarchisties bestempeld, waardoor zij gemakkelijk te kriminaliseren was, want het Westduitse konsumptievolk was als de dood voor het beeld, dat puur door het woord werd opgeroepen en nam elke maatregel voor lief die dit kwaad met wortel en tak kon uitroeien.

Een soortgelijk verhaal zou hier kunnen volgen over het optreden van de Rode Brigades in Italië. Eveneens voortgekomen uit het studentenverzet van de jaren zestig; eveneens geen kansen gekregen om vreedzaam te protesteren. "In 1967 werd in Trente een "Week voor Vietnam" georganiseerd. Een vergadering in het sociologies instituut ging de autoriteiten echter te ver: de politie werd te hulp geroepen om de studenten uit het gebouw te verdrijven. Een voor een werden zij naar buiten gesleept, als misdadigers gefotografeerd, geregistreerd en in staat van beschuldiging gesteld. Dergelijke groteske reakties leidden ertoe dat het studentenprotest eskaleerde". (4)

Een belangrijke faktor in Italië was echter het feit dat het gewapend verzet zich niet zozeer richtte tegen het geweld van de staat, zoals dat het geval was in de Bondsrepubliek, maar meer tegen het opkomende neo-fascisme, dat in Rome en Milaan op 12 december 1969 bommen tot ontploffing bracht op typies fascistoïde wijze, nl altijd daar, waar zich veel mensen (– onschuldige burgers) bevinden: wachtkamers van stations, bioskopen enz.

Op 20 oktober 1970 werd de geboorte van de Rode Brigades aangekondigd, die hun slachtoffers in eerste instantie uitkozen in kringen van fascistiese verklikkers. Vuurwapens kwamen er nog niet aan te pas. De slachtoffers werden meestal kaalgeschoren en er werden vliegensvlug pamfletten verspreid over het doel van de aktie. Dat die vlugschriften in zo'n ijltempo gedistribueerd konden worden (vaak in grote fabrieken en bedrijven, Fiat bijv) was te danken aan het feit dat de Italiaanse aktivisten, ook toen zij zich later ontwikkelden tot terroristen, nóóit geïsoleerd zijn komen te staan van de arbeiders. Zij konden altijd op een stille achterban rekenen.

In 1973 breidden de Rode Brigades hun werkterrein uit. Naast de fascisten uit de fabrieken werden nu ook de christen-demokraten doelwit van hun akties, weer later gevolgd door leden van de rechterlijke macht. In 1974 vallen er voor het eerst schoten. De steen is in de vijver geplonsd en de kringen van het terrorisme worden steeds groter. Er ontstaan talloze terroristiese splintergroepen, de 'kleinkinderen van de Rode Brigades' heet het in de Italiaanse volksmond. De gewapende beweging heeft een gigantiese omvang aangenomen met talloze zeventien- en achttienjarigen, die zichzelf

zien als paria's, uitgespuugd door de maatschappij. Zij zijn noch links, noch rechts. Zij willen zich in alles hun eigen wetten stellen en noemen zich daarom "autonomen".
Ook het optreden van de Rode Brigades wordt door de autoriteiten en de pers herhaaldelijk ten onrechte in verband gebracht met anarchie, anarchisme en anarchisten. Het woord "werkt" lekker. Het is een beeldend, plasties woord, waarmee de beweging wederom des te gemakkelijker te kriminaliseren is.

ANARCHISTEN EN GEWELDDADIG VERZET

Dit alles betekent niet dat huidige "echte" anarchisten hun handen in onschuld kunnen wassen en achterovergeleund in hun fauteuils het verloop van de strijd kunnen afwachten! Anarchisten zullen toch zeker telkens opnieuw hun houding tegenover gewapend verzet, tegenover terrorisme, moeten bepalen.
Maar hoe bepaal je je houding ? De problemen komen direkt al om de hoek kijken: enerzijds wijzen anarchisten in de regel geweld af. Niet voor niets is het anarchisme nauw verbonden geweest met het antimilitarisme. Bovendien doen gewelddaden, zeker als die gepleegd worden tav personen, de anarchistiese beweging en, ruimer gezien, de socialistiese beweging geen goed. De strijdmethode werkt altijd in het nadeel van de verbreiding van "vrij-socialistiese idealen" en bovendien is de daad meestal zinloos, daar personen ook maar radertjes zijn in het aan te vallen systeem en zonder meer vervangbaar. Het vermoorden van figuren als Buback en Schleyer komt mij voor als uitermate zinloos, daar er de volgende dag een nieuwe man (vrouw) op die post geschoven kan worden en het systeem verder exakt hetzelfde doordraait.
Anderzijds mogen wij nooit vergeten dat gewapend verzet een uiting is van verregaande maatschappelijke onvrede en wordt gevoed door een machteloze wanhoop over een onderdrukkend, verpletterend systeem.
Het is dan ook hierom dat we mi geweld nóóit *zonder meer* mogen veroordelen. We zullen moeten proberen de daad te verklaren uit de omstandigheden; solidaire kritiek is daarbij uiteraard op zijn plaats. Ook in het verleden hebben anarchisten dit geprobeerd. Bij de moord op de gevreesde Spaanse diktator Canovas in 1897, verdedigde de toenmalige woordvoerder van het Spaanse anarchisme, Carlos Malato, de dader als volgt: "Ik ben geen voorstander van deze daad, ik betreur elke vorm van bloedvergieten en wil de anarchisten niet met gewone moordenaars vereenzelvigd zien. Maar Angelillo is geen moordenaar, hij is een tirannendoder als Brutus. (....) Hij heeft het land bevrijd van een onmens, door wiens toedoen op het einde van de 19de eeuw nog in Montjuich 15de en 16de eeuwse folteringen worden toegepast".
Prakties alle theoretici van het anarchisme hebben zich het hoofd gebroken over dit probleem van goed- of afkeuren. Telkens komt naar voren dat men geweld betreurt, dat het dient te verdwijnen en dat het vreemd is aan het ideaal. Maar tevens: dat onderdrukten die zich op gewelddadige wijze verzetten toch altijd moeten kunnen rekenen op steun uit het anarchistiese kamp, daar de maatschappij steeds de hoofdschuldige is aan het uitlokken van individueel verzet.
Dat lijkt me een aardige richtlijn: eerst proberen te analyseren en te begrijpen waaròm iemand harde aktie voert, vervolgens, als blijkt dat het een wanhoopsdaad is tegen een verziekte onderdrukkende maatschappij, je kritiés-solidair opstellen en daarbij proberen de (wanhoops)daad in zo'n groot mogelijke kring, aan een zo breed mogelijk publiek, uit te leggen en begrijpelijk te maken. Dit is des te moeilijker, omdat de autoriteiten en

de pers met hun stigmatiserend taalgebruik een behoorlijke voorsprong op je hebben.
Toen rond de eeuwwisseling Leon Gzolgosz de Amerikaanse president Mc. Kinley vermoordde, dichtte een zevenjarig meisje het volgende rijmpje:

"Ik vind het heel erg:
onze president is vermoord
en ieder vindt het erg,
heb ik van mijn vader gehoord
en de afschuwelijke moordenaar
zit nu veilig in zijn cel
en god zij dank zit Emma Goldman
niet bij mij in het hotel.

NOTEN

(1) P. van Reenen, wetenschappelijk medewerker aan het Wetenschappelijk Onderzoeks- en Documentatiecentrum van het Ministerie van Justitie, in KRI van november 1981, p. 11. (2) Wie geïnteresseerd is in de geschiedenis van de RAF etc. verwijs ik naar het heldere boek van Boudewijn Chorus: "Als op ons geschoten wordt . . ." (Gewapend verzet in de BRD); Pamflet, Groningen, 1978. (3) Blanquisten: van Blanqui, een revolutionair, die bereid was geweld te gebruiken voor de bevrijding van de arbeidende klasse. (4) Loucky Content„ in Vrij Nederland van 11 maart 1978.

LITERATUUR

- *Anton Constandse, Anarchisme van de daad, (Groningen, Pamflet, diverse drukken)*
- *De AS, nr 13*
- *Terrorisme als vorm van politiek geweld; informatiemap bij de cyclus daarover. (Buro buitenland van de Katholieke Hogeschool Tilburg)*
- *Emma Goldman, Anarchism and other essays, (New York, Dover Publications, 1969)*

ANARCHOFASCISME ALS SCHIJNKOMBINATIE

Wim van Dooren

Op het eerste gezicht lijkt de woordkombinatie anarchofascisme een contradictio in terminis; bij nader inzien lijken er zodanige overeenkomsten te kunnen zijn tussen anarchisme en fascisme, dat een verbinding mogelijk lijkt (zoals in de persoon van Sorel); tenslotte blijken enkele verschillen toch zó essentieel te zijn, dat alle mogelijke overeenkomsten er door in de schaduw worden gezet. Om ons de weg niet te versperren voor een nadere analyse, is het zeer noodzakelijk om het woord 'fascisme' niet te gebruiken als scheldwoord voor alles wat lelijk is, en het niet te houden voor een synoniem van racisme, sexisme, of antisemitisme.

Laten we het op neutrale wijze bekijken als een aanduiding voor een bepaalde maatschappijopvatting, zoals die o.a. in de werken van Gentile (1875-1944) is neergelegd. Wezenlijk is dan voor het fascisme het harmoniemodel van de maatschappij: mogelijke konflikten tussen groepen en klassen worden geïntegreerd in een maatschappijvorm, waarin ieder zijn ("natuur-

lijke") plaats en daarbij behorende zeggenschap heeft. Zijn konkrete uitwerking vindt dit in de opzet van de korporatieve staat. Mussolini heeft dit als volgt willen realiseren: in vijf korporaties wordt de gehele maatschappij ingedeeld, en wel in die van landbouw, industrie plus transport, handel, geldwezen en vrije personen. In elke korporatie zijn werkgevers en werknemers opgenomen; gezamenlijk wordt een vertegenwoordigend lichaam gekozen met beslissingsbevoegdheden. Overkoepelend is een 'eerste kamer', naast een 'tweede kamer', de traditionele volksvertegenwoordiging. Uit deze opzet blijkt het grote belang van syndikaten, ofwel vakbonden (overigens niet alleen van werknemers, maar ook van werkgevers), en tegelijk een antiparlementaire en antidemokratiese inslag.
Het fascisme appelleert evenwel daarnaast aan een aantal emotionele drijfveren in de mens, die vèr uitreiken boven een zakelijke aanvaarding van een dergelijk maatschappijmodel. Er wordt een beroep gedaan op natuurlijkvitale, irrationele krachten; het mythies besef wordt aangewakkerd; het nationale gevoel wordt gestimuleerd; het verleden wordt geromantiseerd; het gebruik van geweld wordt gelegitimeerd, zoniet verheerlijkt.
Deze aspekten zouden misschien toch nog wel in overeenstemming gebracht kunnen worden met het korporatisme, als er niet tegelijk een verheerlijking en aanbidding van de charismatiese leider optrad. Uit het fascisme is de diktator niet weg te denken, als belichaming en verpersoonlijking van de staat. Zo leidt in de praktijk het korporatisme toch tot onderdrukking van boven af, hoewel de theorie anders luidt zoals bij Gentile. Kenmerkend is nl. voor diens fascisme, dat er in de staat een totale identifikatie plaats vindt van enkeling en geheel, zodat de tegenstellingen, die in andere staatsvormen zouden bestaan, worden opgeheven, en er dus ook geen onderdrukking plaats vindt. 'De staat is de wil van het individu zelf in zijn universele en absolute aspekt, en zo neemt het individu de staat in zich op; ... de ware absolute demokratie is niet het zoeken van een beperkte staat, maar het weglaten van de beperkingen voor de staat' (Genesi e struttura della società, 1946)
Wanneer we nu dit beeld van het fascisme konfronteren met het anarchisme in heden en verleden, dan blijken er zowel principieel alsook histories gezien allerlei raakpunten en overlappingen. Afgezien van het ook ongenuanceerde gebruik van het woord 'anarchisme' als scheldwoord, kunnen we in anarchistiese kringen op enigerlei wijze de meeste bovengenoemde kenmerken terugvinden. Ik hoef alleen maar te wijzen op irrationele tendenzen (een afwijzing van de almacht van de rede en een nadruk op de totale mens), op nationale gevoelens in allerlei vormen van vrijheidsstrijd, op het aksepteren van het gebruik van (bevrijdend) geweld, op romantiese trekken in utopiese maatschappij-idealen, op het afwijzen van bestaande demokratiese staatsvormen. Zo lijken er inderdaad overeenkomsten te bestaan tussen anarchisme en fascisme, maar de grootste overeenkomst kan gevonden worden in de nadruk op de syndikaten, de vakbonden, met daaraan gekoppeld een andere, niet-parlementair demokratiese staatsvorm. Histories gezien zijn er verschillende voorbeelden van theoretici, die vanuit de syndikalistiese gedachte òf naar anarchistiese òf naar fascistiese kant omslaan.
Mazzini (1805-1872) meende door de arbeiders te organiseren een vrije Italiaanse staat te kunnen vestigen; zijn interesse ging echter steeds meer uit naar die staat, die met godsdienstig aureool omgeven werd, en steeds minder naar de arbeidersorganisatie. Bakoenin heeft hem daarom herhaaldelijk zeer scherp aangevallen. Het syndikalisme werd door Mazzini opgeofferd aan het mythiese en nationalistiese besef.

Een nog duidelijker en tevens dubbelzinniger beeld biedt Sorel (1847-1922). Was Sorel anarchist, fascist of kommunist ? Het is bekend, dat er bij de begrafenis van Sorel twee kransen werden bezorgd: één van Mussolini en één van Lenin. De bewondering was overigens wederzijds - ook Sorel apprecieerde hen: Lenin om zijn omverwerpen van de burgerlijke staat en Mussolini om zijn syndikalistiese ideeën. Sorels grootste zorg was het aan de macht brengen van de massa's; naar zijn idee kon dit slechts gewelddadig gebeuren, en was een stimulerende mythe daarvoor nodig. Redelijke argumenten gelden nu eenmaal weinig; de driften moeten in beweging gebracht - de massa moet gelóven in de nieuwe maatschappij, en moet gelóven, dat die door de algemene werkstaking zal worden teweeggebracht. Tegenover het onderdrukkend geweld van de staat, die het belang van één klasse dient ('force') moet het bevrijdend tegengeweld noodzakelijkerwijs worden ingezet ('violence'). Door de gemeenschappelijke aktie kan ellende en onderdrukking worden verdreven en kan de staat worden afgeschaft.
Sorel wordt desondanks meestal niet als anarchist beschouwd, en wel wegens zijn nadruk op geweld, de mythiese entourage daarvan, en de voltrekking ervan door een leidinggevende minderheid. Misschien zou men toch nog wel "echte" anarchisten kunnen vinden, die op de lijn van Sorel zitten - daarom is het belangrijkste verschil punt nog een ander: Sorel weet wel, waar hij tègen is en ook hoe die tegenstand dient te verlopen - hij weet niet, hoe de ideale maatschappij er uit moet zien, hij weet niet waarnaar hij wil streven ! Anders gezegd: het positief-utopiese moment ontbreekt, niet per ongeluk, maar met opzet.
Sorels syndikalisme is niet meer dan een strijdmiddel, geen toekomstideaal. Wanneer Sorels aktiepatronen wèl in een 'ideale staat' worden toegepast, blijken ze uitstekend in een fascisties model te passen. Van syndikalisme kan de weg gemakkelijk via korporatisme leiden naar de diktatoriale staat, mits het syndikalisme van zijn anarchistiese achtergrond wordt ontdaan. Zo kon ook, zelfs nog nà de tweede wereldoorlog, de Nederlandse KVP een PBO (publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie) voorstaan, een puur-fascistiese opzet, met die van Mussolini vergelijkbaar. Anarchofascisme is derhalve géén vorm van anarchisme; de overeenkomsten tussen fascisme en anarchisme zijn op zeer wezenlijke punten misleidend. Beide kunnen wel hetzelfde bestrijden, maar met andere middelen en met andere doelstellingen. Vóór de tweede wereldoorlog waren in Nederland zowel de NSB als het (georganiseerd) anarchisme tégen de parlementaire demokratie, maar ze waren vóór iets totaal anders. Naar mijn mening streeft het anarchisme met een minimum aan geweld en een maximum aan deelname naar een maatschappij zonder dwang van bovenaf, een maatschappij, waarin ieder in principe vrij en gelijk is. Dit anarchisme is op geen enkele wijze met welke vorm van fascisme ook in overeenstemming te brengen.

OVER ARBEIDERSSTRIJD EN PRODUKTIEPROCES

Onlangs is bij Van Gennep het boek *De werkplaats en de stopwatch* van Benjamin Coriat verschenen (vertaald uit het Frans). Om de betekenis van dit boek voor de analyse van de huidige verhoudingen te onderstrepen en om duidelijk te maken dat in dit boek op een originele wijze wordt ingegaan op de wijze waarop in de *huidige tijd* verzet van onderop beheerst wordt, wordt eerst kort ingegaan op het boekje *De vrijwillige slavernij* van Etiènne de la Boétie, dat onlangs bij uitgeverij in de Knipscheer verschenen is en eerder werd besproken in de AS 50/51/52.
In dit boekje, geschreven rond 1540, maakt de schrijver een analyse van een ook nu nog interessante kwestie: de vraag *waarom* mensen gezag van bovenaf aanvaarden. In het voorwoord van de vertaler wordt onderstreept dat dit boekje ook voor het begrijpen van de huidige tijd nog een goede leidraad kan vormen. De la Boétie geeft middels voorbeelden uit de Griekse en Romeinse oudheid een analyse van de werkwijze van de tirannie, welke voor hem hèt machtssysteem bij uitstek is dat verzet en protest breekt. De tirannie bestaat uit een hiërarchie van kleine tirannen, allemaal weer afhankelijk van hun respektievelijke meerderen, met *de* tiran aan het hoofd, die zo middels een verdeel en heers politiek de samenleving in een wurggreep houdt. Belangrijkste kenmerk van deze wijze van machtsuitoefening: *openlijk geweld en repressie.*
De vraag is of deze analyse ook voor de huidige tijd nog op gaat. Coriat beschrijft het ontstaan van beheersmechanismes in het produktieproces, gericht op het aan het werk houden van de arbeiders, welke niet per sé gebaseerd zijn op openlijk geweld en repressie. Coriat laat aan de hand van Amerikaanse ontwikkelingen zien hoe er door het kapitaal telkens opnieuw methoden gevonden moeten worden om arbeidersverzet te breken en de arbeiders aan het werk te houden. De kwestie van de macht over het produktieproces wordt door met name de geschoolde arbeiders telkens opnieuw gesteld, zonder dat het kapitaal een afdoend antwoord heeft. De ontwikkeling van de wetenschappelijke bedrijfsvoering, het Taylorstelsel geeft het kapitaal, dmv een tot zijn uitersten doorgevoerde scheiding tussen ontwerp en uitvoering, een eerste handvat om de invloed van de vakarbeiders (die het produktieproces van begin tot eind in handen hadden) en hun organisaties (de vakbonden die een grote greep hadden op wie er in dienst genomen mocht worden) te breken.
De in het produktieproces noodzakelijke handelingen worden aan de hand van tijd- en bewegingsstudies over de verschillende arbeiders verdeeld, waarbij het overzicht over het geheel in handen van de kapitalist komt te liggen. Zo wordt het mogelijk om half- dan wel ongeschoolde arbeiders aan te nemen en de grote groepen ongeschoolde (!) immigranten die op dat moment (ca. 1890-1900) de VS overspelen. Met de door Ford geïntroduceerde verbinding van bovengenoemd Taylorstelsel en de - op zich al langer bekend zijnde - transportband, wordt de beheersing van de arbeiders enorm vergroot. Het zijn nu het verloop van het produktieproces, de snelheid van de band enz, die het handelen van de arbeiders bepalen, De, als gevolg van deze nieuwe produktiemethoden van elke invloed en mogelijkheid tot identifikatie met het werk verstoken, arbeiders reageren met

een nieuwe strijdwijze.
De organisaties van de vakarbeiders waren gericht op het beheer van de arbeid, de ongeschoolde arbeiders richten hun verzet tegen de arbeid 'an sich': het verloop stijgt enorm en sabotage is aan de orde van de dag. Om deze negatieve 'bijverschijnselen' weer onder kontrole te krijgen wordt bij Ford een nieuw beloningssysteem ontwikkeld, dat een 'positievere houding' van de arbeiders tov het werk moet garanderen. (Er wordt door Ford een hoger loon uitbetaald *mits* men aan allerlei voorwaarden omtrent een 'net en onbesproken gedrag' voldoet. De kontrole op dit gedrag wordt uitgeoefend middels een sociale afdeling die speciaal voor dit doel wordt opgezet).
Deze spiraal van verzet en beheersing wordt door Coriat heel minutieus beschreven. Middels deze wijze van geschiedschrijving breekt hij met de officiële verhalen over de strijd van de arbeidersklasse, die allemaal terug te voeren zijn op de ontwikkeling van *organisaties*. Coriat's boek is met name daarom zo interessant, omdat hij laat zien dat organisaties uitdrukking zijn van de positie van *specifieke* groepen arbeiders. Zo is de vakbond ontstaan als poging van de geschoolde (vak)arbeiders om hun gepriviligieerde positie tegenover zowel kapitaal als ongeschoolde arbeiders te verdedigen. Het is jammer dat Coriat deze analyse niet doortrekt naar de politieke machtsvorming van de arbeiders. Ook hier zijn parallellen aan te geven tussen de organisaties en hun doelstellingen en strijdwijzes enerzijds en de groepen arbeiders die ze representeren anderzijds.
De partijvorming is op te vatten als uitdrukking van de aspiraties van de geschoolde arbeiders om *hun* ordening op maatschappelijk nivo middels de *staat* vorm te geven. (Grofweg ligt hier ook een verklaring voor de breuk tussen anarchisme en sociaal demokratie/kommunisme: de strijd van de ongeschoolde versus die van de geschoolde arbeiders. De ongeschoolden hadden teneerste vaak geen bond nodig om hun belangen te verdedigen en ten tweede hadden ze niet veel te verwachten van de ordeningsaspiraties van de geschoolden.
Partij zowel als vakbond zijn organisaties die een rationele(re) ordening van de loonarbeid voorstaan. Met het doorvoeren van Taylorstelsel/Fordsysteem raken deze organisaties langzamerhand het kontakt met grote delen van de arbeidersklasse kwijt. De arbeidersbeweging keert zich steeds meer af van de strijd *in* de fabriek om zich druk te gaan maken over ordening van de maatschappij als geheel en komt zo steeds duidelijker in konflikt met de beweging van de arbeiders. Coriat laat aan de hand van de Amerikaanse ontwikkelingen zien hoe op het nivo van de staat de vakbonden ingeschakeld worden in de strijd van het kapitaal tegen de ongeschoolde massa-arbeiders die de 'gerationaliseerde' loonarbeid afwijzen. De geleide loonpolitiek met z'n kollektieve arbeidsovereenkomsten doet z'n intrede, de verhoudingen tussen kapitaal en arbeiders worden vanaf de jaren dertig in Amerika (na de oorlog ook in Nederland) met instemming van de 'arbeiders' beweging op het nivo van de staat geregeld.
Repressie en geweld (bij de la Boétie de essentiële kenmerken van de macht) zijn uiteraard niet verdwenen, maar worden minder openlijk gepresenteerd. Middels analyses als die van Coriat wordt duidelijk dat voor het begrijpen van de huidige tijd meer nodig is dan een tekst uit de 16e eeuw. De vraag naar het hoe en waarom van het 'vrijwillig' aanvaarden van gezag en onderzoek naar de manieren waarop deze aanvaarding georganiseerd wordt, is echter nog steeds aktueel. (HD)

Benjamin Coriat, De werkplaats en de stopwatch; Amsterdam/Van Gennep, 1981; f 26,90.

OVER NIEUWE ANARCHISME-UITGAVEN

Afgezien van de zeer lezenswaardige brochure van Henri Simon over Polen, is wat ik deze keer te vermelden heb, nogal aan de prijzige kant. Vraag dus je bibliotheek het te kopen als je het zelf niet kunt. Hans Ramaer besprak in de vorige AS het bijna onmisbare *Anarchism* van Alan Ritter voor wie theoreties mee wil doen. Bij Black Rose kwam een Engelse vertaling uit van de pil van Edith Thomas over Louise Michel, onderwijzeres, aktief in de Commune van Parijs, bevriend met Victor Hugo, aan wie ze haar gedichten ter beoordeling stuurde. Uit 1979 dateert de bloemlezing *Contemporary Anarchism* van Terry M. Perlin, die ook het libertarisme ruim plaats gaf. Mijn vlam van het ogenblik is Paul K. Feyerabend, die momenteel kennelijk ook bij verschillende uitgevers in de smaak valt. In de goedkope Edition Suhrkamp verscheen een bewerking van zijn *Science in a Free Society* en een 2-delige bundel opstellen over hem. Vieweg publiceerde van hem *Ausgewählte Schriften,* die Cambridge University Press *Philosophical Papers* noemde. Feyerabend vindt dat hij in de buurt van Bakoenin komt, maar is als wetenschapskritikus een stuk verder gegaan: Bakoenin wantrouwde de wetenschappers maar geloofde in de wetenschappen, terwijl Feyerabend meent dat de wetenschappen alleen iets bereiken omdat zij het op kritieke punten niet zo nauw met de wetenschappelijkheid nemen. De 80-jarige Burnett Bolloten werkt nog steeds aan zijn standaardwerk over de Spaanse revolutie, waarvan in 1980 een geheel herziene uitgave verscheen. In deze tijd van nieuwe demonstraties tegen de kernwapens verscheen bij Freedom een keuze uit de kommentaren die Vernon Richards tijdens de eerste reeks in de jaren 1955-'64 schreef. Anarchisten in Hong Kong brachten het tweede nummer uit van *The Undercurrent,* min of meer in de plaats van Minus. Een beetje meer internationale interesse voor wat daar in isolement gebeurt zou wel op haar plaats zijn. *Social Anarchism* 3 brengt oa een artikel over Shen-wu-lien, een anarchistiese oppositie in China. Rond deze tijd verschijnt *Anarchism for Beginners* met tekst van Colin Ward en tekeningen van Cliff Harper, twee niet onbekende publicisten. En verder heb ik nog steeds wat exemplaren van Edward Hyams sympathieke biografie van Proudhon. (BM)

Henri Simon, Regering, partij én 'Solidariteit' tegen de Poolse arbeiders. 59 p. 6,-. Alan Ritter, Anarchism - a theoretical analysis. 208 p. geb. 70,-. Edith Thomas, Louise Michel. 400 p. 28,-. Terry M. Perlin, Contemporary Anarchism. 294 p. geb. 40,-. Paul K. Feyerabend, Erkenntnis für Freie Menschen. 300 p 13,50. idem, Ausgewählte Schriften, 2 dln 839 p. 109,-. idem, Philisophical Papers, 2 dln geb. 227,-. Hans-Peter Duerr red., Versuchungen - Aufsätze zur Philosophie Paul Feyerabends. 2 dln 815 p. 38,50. Burnett Bolloten, The Spanish Revolution - The Left and the struggle for power. 600 p. 85,-. Vernon Richards, Protest without illusions. 168 p. 16,-. The Undercurrent 2. 30 p. 5,-. Social Anarchism (Baltimore) 3. 64 p. 7,50. Colin Ward en Cliff Harper, Anarchism for Beginners. 176 p. ca 16,-. Edward Hyams, Pierre-Joseph Proudhon - his revolutionary life, mind and works. 304 p. geb. 25,-. Besteladres: Bas Moreel, Nobelweg 108, Wageningen.

OVER DE WEERBARSTIGHEID VAN WOORDEN

Het nieuwe boek van Anton Constandse is een bundeling van zeventien recente tot zeer recente essays. Als geen ander weerspiegelt dit werk de eruditie en veel-

zijdigheid van de schrijver; wie een totaalbeeld wil krijgen van Constandse's kunnen, doet er goed aan deze bundel te lezen. Men kan wel zeggen dat er bijna geen wetenschapsgebied is of het wordt ergens aangestipt: geschiedenis, filosofie, psychologie, literatuurwetenschap, politicologie etc. Eigenlijk blijven alleen de exacte wetenschappen buiten beschouwing.

In het eerste essay laat Constandse drieëndertig standaardwerken de revue passeren, die "gelezen zouden moeten worden als een duurzaam geestelijk bezit" Daarop volgt een beschouwing over de rol van het boek in de geschiedenis en in het derde essay houdt de schrijver zich bezig met het probleem van de persvrijheid. De rol van het boek wordt niet altijd hoog aangeslagen. Belangrijke religies als christendom, islam en hindoeïsme hebben geen hoge dunk van de invloed van het boek. Maar evenmin is dat het geval bij het marxisme, waar het boek als manifestatie van geestelijk leven, van de bovenbouw, een sekundaire rol vervult. In welke mate heeft het boek revolterend gewerkt ? Uit de aard der zaak minder dan konserverend, meent Constandse. Maar het is ook zeer wel mogelijk dat het boek een bevrijdende rol vervult: "toen Harry Mulisch inzake de Cubaanse revolutie sprak van de noodzaak 'het woord bij de daad" te voegen, gaf hij uitdrukking aan de overtuiging dat woorden daden zijn, en dus ook faktoren van opstandigheid kunnen wezen". Hiermee is dan gelijk de titel *Het Weerbarstige Woord,* verklaard; woorden kunnen opstandig of weerbarstig zijn.

In een essay over de vrijheid van de pers omschrijft Constandse eerst wat hij onder vrijheid, een kernbegrip in zijn denken, verstaat: "Het woord vrijheid drukt een diep en innig verlangen uit, maar het is zonder nadere omschrijving eigenlijk negatief van aard: het wordt voornamelijk gebruikt om te zeggen waarvan men vrij zou willen zijn, bevrijd, verlost". Men ziet, Constandse hanteert het vrijheidsbegrip van Schopenhauer, wiens werk hij al op jonge leeftijd gelezen heeft. Schopenhauer schrijft: "Dieser Begriff (de vrijheid) ist genau betrachtet, ein negativer. Wir denken durch ihn nur die Abwesenheit alles Hinderden und Hemmenden: dieses hingegen muss, als Kraft äussernd, ein Positives sein". Gefrusteerd wordt die hang naar vrijheid, volgens Constandse, door drie vormen van gezag, berustend op overmacht: de civilisatie (kultuur), de gedwongen gemeenschap en de staat. Tegen deze drie vormen van overmacht fungeren dan weer drie vormen van verzet: vitalisme (natuur kontra kultuur), individualisme (egoïsme tegen masochisme) en anarchisme (vrijheid tegenover gezag). Deze passage is de sleutel, waarmee men het gehele werk van Constandse kan ontsluiten ! Men begrijpt zijn sympathie voor schrijvers als Schopenhauer, Nietzsche, Freud en Reich; allen vitalistiese denkers die de kultuur of het geestelijke hebben ontmaskerd en de natuurlijk-driftmatige dimensie van het leven geaksentueerd.

Ik vond het een schitterend boek. Wanneer men Constandse vergelijkt met andere essayisten, zou men kunnen zeggen dat hij korte heldere zinnen schrijft, zoals Hermans. In zijn stukken is veel meer feitelijke informatie te vinden dan bij Ter Braak, die soms niet verder komt dan het breed uitmeten van de eigen fijngevoeligheden. Constandse stileert niet zo mooi als Komrij of Brouwers, maar daar staat tegenover dat zijn thematiek veel minder tijdgebonden is, omdat hij zich niet mengt in de literaire ruzies van het moment. (PC)

Anton Constandse, Het Weerbarstige Woord; Amsterdam/Meulenhoff, 1981; f 29,50.

OVER ANARCHISME EN ANARCHISTEN

Tekenend voor de dominantie van taalkulturen is het verloop van de anarchistiese beweging in België geweest. Onder invloed van het anarchisme in Frankrijk ontwikkelde zich in Wallonië eind vorige eeuw een libertaire arbeidersbeweging, gecentreerd rond Luik. Dit Luikse anarchisme spiegelde zich volledig aan het Franse libertair-kommunisme, gezien de aanvankelijke sympathie voor het anarchisme van de daad en de latere wending naar het syndikalisme. In Vlaanderen vonden anarchistiese opvattingen minder weerklank. Alleen in Mechelen heeft rond de eeuwwisseling, mede onder invloed van anarchisten uit Nederland, een libertaire arbeidersbeweging bestaan. (Zie De AS 50/51/52) Daar naast ontwikkelde zich in Brussel een intellektueel-anarchistiese fokus rond de geograaf Elisée Reclus en het tijdschrift *La Société Nouvelle,* in Vlaanderen rond het tijdschrift *Van Nu en Straks.*
Het bovenstaandse is ontleend aan het boekje van de Belgiese historikus Moulaert, die het weinige dat van het anarchisme in België gedurende de periode 1890-1914 bekend is, heeft samengevat. Aangezien dat land zich ontwikkeld heeft tussen twee kulturen, heeft Moulaert ook een schets van de anarchistiese bewegingen in Frankrijk en Nederland (die numeriek veel omvangrijker waren) toegevoegd. Wat betreft de historie van het anarchisme in Nederland moet gezegd worden dat feitelijke onjuistheden ontbreken, maar dat de auteur recentelijk verschenen resultaten van histories onderzoek (Jochheim en Heijmans/Koster over het anarchistiese antimilitarisme bijv.) niet heeft verwerkt.
Bovendien gaan aan de schets van Moulaert nog twee inleidende hoofdstukken vooraf over het ontstaan van het anarchisme als theorie en beweging, die in dit verband nogal overbodig lijken. Niettemin een leesbaar, maar wat schematies boekje over een bijna onbekend terrein.
Uitgeverij Het Wereldvenster heeft na de autobiografie van Emma Goldman nu de gevangenisherinneringen van haar vriend en kameraad Alexander Berkman in vertaling uitgebracht. Berkman verbleef van 1892-1906 in de staatsgevangenis van Pennssylvania nadat hij een (deels mislukte) aanslag had gepleegd op een staalmagnaat. Het is een uitzonderlijk dagboek van een romantiese intellektueel en zijn strijd van veertien jaar tegen de meest naakte staatsrepressie. Paul Goodman schreef een korte inleiding bij deze heruitgave. (HR)

Jan Moulaert, De vervloekte staat - anarchisme in Frankrijk, Nederland en België 1890-1914; Berchem/EPO, 1981; f 21,50 (Distributeur voor Nederland: Ekologische Uitgeverij, Gerard Doustraat 18, Amsterdam)
Alezander Berkman, Gevangenisherinneringen van een anarchist; Bussum/Het Wereldvenster, 1981; f 39,50.

OVER KERNBEWAPENING

Nu de *Hollanditis* door Europa waart, lijkt het nuttig om kennis te nemen van het essay dat de Britse historikus en atoompacifist E.P. Thompson vorig jaar in de *New Left Review* schreef. De mogelijkheid van een atoomoorlog in Europa in de komende tien jaar is groter dan velen zich realiseren. Deze politiek van nukleaire bewapening is een politiek van vernietiging, die het laatste stadium van de beschaving inluidt, aldus Thompson. Met zijn pleidooi voor internationalisme en ontwapening, dat door Van Gennep in vertaling is uitgebracht, treedt Thompson in de voetsporen van Bertrand Russell, die in de jaren '60 zo'n belangrijke rol

speelde in de Britse (en Westeuropese) ban-de-bombeweging.
Een histories overzicht van die eerste golf van atoompacifisme in Nederland is onlangs bij de PSP/Aktieve Geweldloosheid verschenen. Het is een nog geen 80 pagina's tellend boekje, maar de auteur ervan - Kerst Huisman - heeft ontstaan en ontwikkeling van die opmerkelijke sociale beweging uitstekend weten samen te vatten en daarnaast een aanzet tot verdere analyse gedaan. De relatie atoompacifisme en herleving van het anarchisme (rond de tijdschriften *Buiten de Perken, De Vrije* en later *Provo*) wordt door Huisman impliciet gesignaleerd.
Reeds in die jaren '60 speelde de kwestie van het overleven van een atoomoorlog. De dienst Bescherming Bevolking propageerde dat men onder de tafel moest gaan zitten ! Nu ziet het bedrijfsleven brood in privé schuilkelders. Over de volksverlakkerij dat na een atoomoorlog nog leven mogelijk is, handelt een in eigen beheer verzorgde uitgave van de EKOG (energiekommitee oost-Gelderland). Veel feiten, meningen en achtergronden over civiele verdediging. (HR)

E.P. Thompson, Politiek van de vernietiging; Amsterdam/Van Gennep, 1981; f 9,90.
Kerst Huisman, Ban de Bom - de beweging tegen kernwapens 1960-1969; Zwolle/ SVAG (postbus 137); f 8,50.
Richard ten Barge, Hoe overleef je een atoomoorlog ?; Eibergen/EKOG (postbus 59); f 15 plus porto.

PARASITAIRE ANARCHIE

Van parasitaire anarchie is sprake wanneer de materiële gebondenheid van personen aan goederen, die binnen de bestreden sociale orde wordt voortgebracht, aantoonbaar is, en waarbij die personen slechts in zeldzame gevallen aan de voortbrenging ervan, direkt of indirekt meewerken (of hebben meegewerkt), aldus de Westduitse anarch H. Treinen in zijn artikel in het anarchistiese jaarboek door K. Kramer Verlag onder de titel *Unter dem Pflaster liegt der Strand* verspreid.
Treinen vermoedt dat van een dergelijke vorm van anarchie sprake is onder velen, die het zoeken in 'alternatieve leefvormen', vertegenwoordigd door 'woongemeenschappen' en de 'Sponti-'beweging. Aan de hand van een histories voorbeeld, de piraterij in de Caraïbiese Zee in de 17de eeuw, wil Treinen laten zien, hoe zich op de piratenschepen een anarche orde ontwikkelde.
Het doel van zijn analyse is strukturele mechanismen bloot leggen. Daarom wijst hij er nadrukkelijk op dat het geenszins zijn bedoeling is op een overeenkomst te wijzen tussen zeeroverij, anarchisme en tegen-geweld. Zijn betoog is dan ook in zoverre instruktief, dat wordt duidelijk gemaakt, dat anarche strukturen in het leven geroepen kunnen worden, zonder dat er een politiek idee aan ten grondslag blijkt te behoeven te liggen. Verder in dit jaarboek veel over exoties aandoende zaken, zoals hekserij. Wie profijt heeft van lezing daarvan, moet mij dat maar eens uitleggen. Naast een interview met M. Boochin, tevens enkele informatieve bijdragen over de lotgevallen van de Italiaanse anarchist P. Valpreda, die vele jaren door het korrupte repressie-apparaat onschuldig achter tralies is gehouden, wegens smerige gewelddaden door fascisten bedreven.

Unter dem Pflaster liegt der Strand; Bd. 9; red. H.P. Duerr; K. Kramer Verlag, Berlin, 1981. (Te verkrijgen via Bas Moreel, Wageningen)

SCHIJN ANARCHISME
DE AS 54

Hans Ramaer – *ANARCHISME EN SCHIJNANARCHISME*

Thom Holterman – *ANTI-STAATSOPVATTING EN LIBERTARISME*

Percy Lehning – *ROBERT NOZICK'S ANARCHO-KAPITALISME*

Machteld Bakker – *ANARCHISME EN TERRORISME*

Wim van Dooren – *ANARCHO-FASCISME ALS SCHIJNKOMBINATIE*

Paul Cliteur e.a. – *BOEKBESPREKINGEN*

Prijs – *f 3,90*